



ARXIU HISTÒRIC
MUNICIPAL
Reus

**Butlletí informatiu de
l'Arxiu Municipal de Reus
n. 14 [estiu 2007]**

Un homenatge a Antònia Abelló i Filella

Empar Pont Albert

Tinent d'alcalde de Cultura
de l'Ajuntament de Reus



Aquest nou exemplar del *Butlletí informatiu de l'Arxiu Municipal de Reus* us posa a l'abast la informació sobre una de les reusenques més interessants del segle passat. Em refereixo, és clar, a Antònia Abelló i Filella (1913-1984), una dona culta, compromesa, nacional. L'aportació que ens en fa la Carme Puyol ve a tomb de la donació que recentment la família d'Antònia Abelló ha fet del seu fons documental i bibliogràfic, compost bàsicament per manuscrits, correspondència, fotografies i la seva biblioteca personal.

Amb aquesta donació, per tant, Reus recupera una de les seves dones polifacètiques del segle xx. Va ser una dona sempre lligada al Grup Feminal del Foment Nacionalista Republicà, associat a Esquerra Republicana de Catalunya, i va ser una dona amb un fort sentit del deure de país, més encara en els moments més complicats.

La seva literatura és, gairebé, una autèntica incògnita. Molts textos d'Antònia Abelló romanen encara inèdits, llevat del fragment del dietari que va escriure a la presó, "La sala llarga", que va recollir fa temps la *Revista del Centre de Lectura*. Per aquest motiu, des de l'Àrea de Cultura assumim el compromís, ara que disposem de tota la matèria primera necessària, de pu-

blicar la seva obra i retre així un merescut homenatge a una autèntica patriota.

Vull fer referència, des d'aquesta presentació, a l'article que la periodista Natàlia Borbonès escriu sobre els bombardejos que va patir la ciutat durant la Guerra Civil. És de celebrar l'oportunitat d'aquest article, més encara tenint en compte l'eufòria ciutadana que ha despertat la troballa del refugi al barri del Carme i la rellevància que està tenint, afortunadament, la recerca de la memòria històrica d'aquest període del nostre país.

Edita: Regidoria de Cultura. Arxiu Municipal, Reus
Director: Ezequiel Gort

AHMR: Plaça del Castell 3A • REUS
AGA: Rafael de Casanoves, 6 • REUS
Tel. 977 010 054 • info.ahm@reus.cat

Foto portada: Antònia Abelló i Filella cap a 1949
DL: T-1442-97
Imprimeix: Arts Gràfiques l'Estel - Reus

El Fons Personal Antònia Abelló i Filella a l'Arxiu Municipal de Reus

Carme Puyol Torres

Tècnica d'Arxius

A les V Jornades d'Estudi i Debat organitzada per l'Associació d'Arxivers de Catalunya, l'any 2000, amb el títol *Fons privats en arxius públics*, es constatà l'escàs volum que els fons documentals personals representen en el conjunt de fons conservats en els Arxius Públics. S'ha de dir que es consideren fons personals aquells que es generen a partir de la documentació escrita en qualsevol suport, dels documents gràfics, fotogràfics i sonors, produïts, rebuts o recopilats per una persona en el decurs de la seva vida i derivada de les seves activitats personals, creatives, professionals o socials. A les conclusions de les jornades referides també se subratllà la conveniència d'establir una estratègia de captació que propiciï l'ingrés de fons de procedència i tipologia personal. També es parlà de la necessària conscienciació per part de famílies propietàries o de titulars de fons personals de fer donació o dipòsit d'aquest patrimoni documental en els arxius públics per tal de conservar-los i amb la finalitat que rebin un tractament arxivístic adequat per a la recerca, l'estudi i la difusió, i evitar així la seva desaparició o fraccionament de la seva integritat.

És, doncs, una bona notícia per a l'Arxiu Municipal l'ingrés del fons documental personal d'Antònia Abelló i Filella que quedà formalitzat amb la signatura de l'Acta de Donació entre els donants (Montserrat Abelló Filella i Enric Bergadà Abelló, germana i nebot de la productora del fons) i l'Ajuntament de Reus, el dia 11 de juny d'agost.

Aquesta cessió representa una aportació que enriqueix el contingut de l'Arxiu Municipal de Reus. Ens trobem davant una acció impregnada de civisme i de generositat que desitjaríem que fos un estímul per a d'altres titulars de fons personals, voldríem que la sensibilitat de la família d'Antònia Abelló fos encomanadissa i exemplar. No oblidem que aquests fons formen part del Patrimoni Cultural de Catalunya.



Antònia Abelló amb la seva germana Montserrat, el 1950
(Foto: AMR/Fons Antònia Abelló).

No endebades, els fons personals són una font ineludible per a la recuperació de la memòria històrica del nostre país. Els investigadors poden trobar en el conjunt de documents que s'hi contenen, les claus i els referents a través dels quals es poden interpretar fenòmens i episodis de la nostra història recent. També és una font imprescindible per al treball biogràfic, una

aportació bàsica que ens dona llum de la trajectòria personal del productor del fons documental.

I aquest és el cas del fons d'Antònia Abelló. Perquè una bona part de la seva trajectòria vital, de la seva perspectiva ideològica queden reflectides de forma clara en els seus escrits. I per altra banda, els seus relats, els seus articles són una font de primera mà per conèixer els diversos marcs històrics en què va viure: la II República Espanyola, la Guerra Civil, el Franquisme i la Transició. El personatge i els seus documents esdevenen veritables testimonis de la memòria personal i també passen a ser referents per a la reconstrucció de la memòria col·lectiva.

La donació del fons personal d'Antònia Abelló i Filella per part de la seva família ha estat possible per la seva consciència del valor testimonial, històric i literari de la documentació que s'hi conté, i per la plena confiança en l'actuació professional i dinàmica de l'Arxiu Municipal de Reus com a institució cultural que conserva, descriu i difon el patrimoni documental. Hi ha també un component de respecte i homenatge per part dels donants vers Antònia Abelló i Filella. Es percep la voluntat expressa de donar a conèixer a la col·lectivitat el testimoni de l'escriptora i la seva producció literària, preservant, d'aquesta forma, la seva memòria i el seu llegat ideològic per a les noves generacions.

DESCRIPCIÓ DEL FONS

NORMA DE DESCRIPCIÓ ARXIVÍSTICA CATALANA (NODAC)

1. ÀREA D'IDENTIFICACIÓ

1.1 Codi de referència

Arxiu Municipal de Reus (AMR)

1.2 Títol

Fons Antònia Abelló i Filella

1.3 Dates

1926-1980

1.4 Nivell de descripció

Fons

1.5 Volum i suport de la unitat de descripció

1 metre lineal.

Paper, positiu fotogràfic, CD.

2. ÀREA DE CONTEXT

2.1 Nom del productor

Antònia Abelló Filella

2.2 Ressenya biogràfica

Antònia Abelló i Filella va néixer a Reus l'any 1913. La vocació d'escriptora se li desvetlla en l'adolescència i als dinou anys comença a col·laborar com a articulista al diari *Foment* de Reus. En aquesta etapa de joventut, també escriu a diversos diaris i revistes d'arreu de Catalunya. Així mateix, publica relats curts en la secció de literatura de la revista reusenca *Estudis* (1933-1936) i en *L'Heraldo de Reus*.

La jove Antònia Abelló conjuga l'activitat literària amb els estudis musicals al Conservatori del Liceu de Barcelona, becada per l'Ajuntament de Reus. Alhora, manté una estreta implicació en la vida política de Catalunya des del seu ingrés en el Grup Femenal del Foment Nacionalista Republicà (FNR) adherit a Esquerra Republicana de Catalunya i participa activament en les campanyes electorals republicanes. L'any 1936 entra a treballar a la Generalitat de Catalunya com a secretària i mecanògrafa a la Conselleria de Treball.

Amb el final de la Guerra Civil, patí la repressió del règim franquista. És detinguda, empresonada i jutjada amb el resultat de sentència de presó perpètua dictada per consell de guerra en un judici sumaríssim del tribunal militar de Tarragona. Ingressa a la presó de dones de Tarragona el 6 de setembre de 1939. L'any 1941 se li atorga una reducció de condemna després de demanar diversos informes a les autoritats locals de Reus i és posada en llibertat condicional; rep la resolució de llibertat definitiva el juny de 1945. D'aquesta etapa de reclusió, en va deixar memòria escrita a través d'un dietari de presó sota el títol *Perpètua reclús*.

L'any 1942 es casa amb Frederic Juncosa i Pinyol. En aquells moments en què la sol·licitud d'una feina havia d'anar acompanyada del *Certificado de penales* net de qualsevol "taca", Antònia Abelló no va poder exercir les professions per a les quals estava formada i experimentada.

Amb la mort del general Franco, Antònia Abelló surt del seu exili interior. La *Revista del Centre de Lectura de Reus* publica part del dietari de presó *La sala llarga*. La trobem a la sala de consulta de l'hemeroteca històrica de l'Arxiu Municipal de la ciutat con-

sultant el seu estimat diari *Foment*, o cartejant-se amb la Teresa Pàmies, assistint als diversos actes polítics de la nova etapa que s'obria al nostre país; i, això sí, voltant per les llibreries i llegint i no deixant mai d'escriure contes i relats curts.

Amb una salut delicada, va mantenir sempre una enteresa d'ànim i una absoluta lucidesa. La primera setmana de març de 1984 se sentí molt feble. La seva germana se l'endugué a Barcelona on, al cap de pocs dies, va morir. El seu cos retornà a Reus per descansar, embolcallada amb una senyera, al costat del seu marit.

2.3 Història arxivística

De les dades que hem pogut aconseguir en relació a la història del fons, podem dir que la documentació d'Antònia Abelló que ha ingressat a l'Arxiu Municipal es mantingué en el seu domicili del carrer de Santa Anna de Reus per després ser traslladada al mas de la família en el terme municipal reusenc. Amb posterioritat, el seu nebot Enric Bergadà Abelló es féu càrrec de la totalitat dels fons documental i bibliogràfic i el traslladà a Sort, al magatzem d'un local comercial fins que decidí de conservar-lo en un espai del seu propi domicili fins al moment de la seva donació.

Desconeixem els avatars que hagi pogut patir la documentació que probablement va generar Antònia Abelló durant els anys de la Guerra Civil a Barcelona.

2.4. Dades sobre l'ingrés

Donació de Montserrat Abelló Filella i Enric Bergadà Abelló, germana i nebot respectivament d'Antònia Abelló Filella.

Acta de donació a l'Ajuntament de Reus de data 11 de juny de 2007.

3. ÀREA DE CONTINGUT I ESTRUCTURA

3.1 Abast i contingut

El fons cedit a l'Ajuntament de Reus es pot dividir en dues parts diferenciades:

A. El fons documental generat per Antònia Abelló conservat a l'Arxiu Municipal de Reus.

El fons té els trets d'heterogeneïtat que caracteritzen molts fons personals i també es percep l'absèn-



Antònia Abelló amb el seu nebot, Enric Bergadà.
(Foto: AMR/Fons Antònia Abelló).

cia de documentació —dins la sèrie de correspondència entrada, per exemple— que amb molta probabilitat haurà desaparegut o s'haurà dispersat en els avatars de la seva trajectòria.

Trobem una reduïda quantitat de documentació particular vinculada al seu expedient acadèmic d'ensenyament mitjà i a la seva carrera de música, període de formació que transcorre entre 1925 i 1935.

La sèrie de correspondència, de poc volum, ens dóna notícia dels corresponents, entre els que destaquen per la seva notorietat: Pau Casals, Josep Tarradellas o Ventura Gassol. L'abast cronològic es troba entre 1968 i 1974. Hi ha indicis que ens porten a pensar que aquesta sèrie ha pogut patir pèrdues i esgarriaments atès l'escàs nombre de cartes que hi trobem.

La tipologia documental més nombrosa està vinculada a la seva producció literària. Antònia Abelló treballà sobretot el relat curt i el conte, i també va escriure dues novel·les. L'abast cronològic d'aquesta sèrie va de 1931 a 1980.

El fons conté mecanoscrits de les produccions de joventut, d'entre 1931 i 1934, dels quals en destaca la novel·la curta *El pintor i la model* [1934].

També conserva una sèrie d'escrits i relats redactats mentre estava a la presó de dones de Tarragona (estiu 1939-estiu 1941). Es tracta de records dedicats als seus familiars més pròxims ("Aniversari trist" o "Una nena") i també escriu al voltant d'experiències a



Antònia Abelló i el seu marit, Frederic Juncosa
(Foto: AMR/Fons Antònia Abelló).

la presó ("La primera batuta", "Bombes a roses", "Escenes i figures de la presó"...). A aquesta sèrie pertanyen uns singulars "Estatuts de La Pandilla" (nom del grup de dones preses que es formà al voltant d'Antònia Abelló durant la seva estada a la presó de Tarragona), o uns dels pocs documents del fons redactats en castellà: el manuscrit d'un programa d'una festa que prepararen aquest grup de dones preses o una petita obra de teatre titulada "En los tiempos de la abuelita".

Hi trobem el mecanoscrit de la novel·la *Perpètua reclús* (també titulada per la mateixa escriptora *La sala llarga*).

De la dècada dels 70 es conserven escrits "in memoriam" de persones de Reus vinculades al Foment Nacionalista i Republicà d'Esquerra Republicana.

Tota la seva producció literària té un marcat accent autobiogràfic i ens apropa a la seva personalitat, les seves experiències vitals i emocionals i a l'entorn i el moment històric on transcorre la seva vida.

Una altra sèrie documental del fons està relati-

onada amb la seva activitat com articulista. Es tracta de la transcripció, realitzada al llarg dels anys 1976 i 1977 que ella mateixa féu, dels seus propis articles i també de columnes d'altres signatures, apareguts al diari reusenc *Foment*, portaveu de Foment República Nacionalista, entre 1932 i 1934. Així mateix, hi trobem articles propis impresos de diverses columnes de caire esportiu i cartes al director sobre temes de toponímia catalana i normalització de l'ús del català, datats entre els anys 1970 i 1980.

El fons aplega també divuit positius fotogràfics de caire familiar d'Antònia Abelló que han estat digitalitzats.

S'ha de destacar la sèrie de documentació complementària. Es tracta de documents que no pertanyen al fons pròpiament dit, però que van ser produïts per Antònia Abelló Filella i que s'hi han incorporat, en forma d'originals o reproduccions, a partir de diverses procedències. Conté un plec de cartes, datades entre 1976 i 1979, escrites per Antònia Abelló a Teresa

Pàmies i que han estat donades en el suport original per l'escriptora amb la finalitat expressa que formessin part del fons.

Aquesta sèrie roman oberta amb la perspectiva que es puguin conèixer i recuperar altres documents que s'hi puguin incorporar en qualsevol suport original o de reproducció.

El contingut del fons documental permet l'estudi de la biografia del personatge i les seves relacions personals emmarcades en els escenaris històrics on es desenvolupà la seva trajectòria vital: II República, Guerra Civil, Franquisme i Transició. També possibilita l'estudi de l'evolució de la seva producció literària i com a articulista ja que els manuscrits i mecanoscrits es troben escrupolosament datats.

B. L'altre part de la totalitat del fons donat per la família d'Antònia Abelló és la biblioteca que va anar adquirint al llarg de la seva vida i que sumen uns tres mil volums. Recopilà sobretot, obres de literatura catalana i monografies sobre la II República i la Guerra Civil Espanyola. Es conserven a la Biblioteca Central i Comarcal de Reus.

L'anàlisi dels títols que es contenen en aquesta col·lecció bibliogràfica permet conèixer els punts d'interès, els temes preferits de l'activitat lectora i el bagatge cultural d'Antònia Abelló.

3.3 Incrementos

Atesa la història de la conservació dels fons i els diversos trasllats que ha experimentat, és factible que apareguin documents de diferent tipologia que pertanyen al fons. En aquest cas, existeix el compromís per part dels donants d'incorporar-los al fons donat a l'Ajuntament de Reus, conservat a l'Arxiu Municipal de Reus.

3.4 Sistema d'organització

El fons s'ha ordenat per tipologies documentals, seguint el quadre de classificació. I dins de cada sèrie documental s'ha ordenat amb criteri cronològic.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

1. Documentació personal
2. Correspondència
- 2.1 Rebuda

2.1.1 Corresponsal: Pau Casals i Marta

2.1.2 Corresponsal: Ventura Gassol

2.2 Emesa

2.2.1 Corresponsal: Ramon Fabregat

3. Producció literària

3.1 Contes i relats curts

3.2 Novel·la

4. Producció com a articulista

4.1 Articles d'opinió

4.1.1 Impresos

4.1.2 Mecanoscrits o transcrits

4.2 Correspondència adreçada a la premsa

5. Retalls de premsa de diversos autors

5.1 Impresos

5.2 Transcrits

6. Fotografies i dibuixos

7. Documentació complementària

7.1 Correspondència donada per Teresa Pàmies

8. Hemeroteca

9. Biblioteca

4. ÀREA DE CONDICIONS D'ACCÉS I ÚS

4.1 Condicions d'accés

Accés lliure

4.2 Condicions de reproducció per a l'investigador

La reproducció dels documents per mitjans mecànics i digitals és, de forma general, lliure. Es pot limitar en raó de criteris de conservació de la documentació.

En relació a la reproducció de la part del fons corresponent a la producció literària inèdita s'aplicarà la Llei de Propietat Intel·lectual (Reial Decret Legislatiu 1/1996, de 12 d'abril).

4.3 Llengües i escriptures dels documents

Català (majoritari)
Castellà

4.4 Característiques físiques i requeriments tècnics

Els positius fotogràfics han estat digitalitzats i es conserven en un CD. Per accedir al seu contingut cal un lector de CD.

4.5 Instruments de descripció

Quadre de classificació
Catlàleg

5. ÀREA DE DOCUMENTACIÓ RELACIONADA

5.1 Existència i localització dels originals

La sèrie de positius de fotografies cedides pels donants del fons per ser reproduïdes han estat digitalitzades: els originals estan en possessió de la titular del fons.

5.2 Existència i localització de còpies

La sèrie de documentació complementària corresponent a les cartes d'Antònia Abelló donades per Teresa Pàmies, ha estat reproduïda en suport paper per a la l'escriptora.

5.3 Unitats de descripció relacionades

A l'Hemeroteca del Centre de Lectura de Reus es troben el números 290 i 291, de l'any 1977 de la revista que edita l'entitat on es publicaren fragments de la seva novel·la *La sala llarga*.

5.4 Bibliografia

RECASENS LLORT, Josep. *La repressió franquista a la*

ciutat de Reus (1939-1950). Reus: Edicions de la Rosa de Reus. 2003.

ABELLÓ FILELLA, Antònia. "La sala llarga". Dins *Revista del Centre de Lectura*. Núms. 290 i 291. Reus: Centre de Lectura de Reus, 1977.

PÀMIES, Teresa. *Cròniques de naufrags*. Barcelona: Editorial Destino, 1977.

— *Cròniques de comiat*. Barcelona: Editorial Empúries, 2000.

6. ÀREA DE NOTES

Per informar de la història arxivística del fons, s'ha recorregut a les dades dels donants del fons documental i bibliogràfic.

Per informar de la biografia de la productora s'ha utilitzat una part de les dades fruit de la recerca, encara en curs, sobre la biografia d'Antònia Abelló Filella que està portant a terme Carme Puyol Torres.

7. ÀREA DE CONTROL DE LA DESCRIPCIÓ

7.1 Autoria

Carme Puyol Torres

7.2 Normativa arxivística aplicada

Norma de Descripció Arxivística de Catalunya (NODAC). Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Subdirecció General d'Arxius/Associació d'Arxivers de Catalunya. 2007.

7.3 Data

Juliol de 2007

A la meua família (o la persona que
tramiti el meu enterrament)

Ni quan m'estigui morint ni al meu enterrament,
NO VULL capellans, cap ni un. Si les circumstàncies polí-
tiques hi obliguen, només un capellà sol (No me'l porteu
mai a l'espona del llit!), i la comèdia de missa la més
breu i barata (el que us cobrarien els capellans us ho menguen
en bistecs).

Si feu recordatoris (pels que us donin el condol) i poseu
esqueles als diaris, RES de creus (l'he portat, i moriré
portant-la), molts anys a l'esquena, la creu de veure Cat-
lunya anorreada, befada i assassinada), i sobretot el redactat
en català: atenció als accents! (si no pot ser en català no feu
~~ni~~ ni publiquen res).

Tinc a casa tres senyeres: amb una m'hi emboliqueu i ~~cont~~
l'altra la poseu damunt de la caixa per a baixar-hi a la
tomba (si, dues banderes catalanes eternament amb mi, i dues
només, perquè ja no n'hi escauen més).

Ja em podeu portar al servei funerari: és igual deixar
casa unes hores abans, quan seré mort; si restés a casa, s'om-
pliria de fum de tabac dels qui hi vindrien, ja en quedaria
amarada i tota casa empastifada.

Si feu recordatori, penseu que el regon cognom del Frederic
és Pinyol, així com encic, i la o del meu nom porta accent
greu: ò. A l'altre costat hi feu posar aquesta estrofa, tal
com pinta ci: Catalunya triomfant

Tornarà a ser rica plena,
encarrera aquesta gent
tan ufana i tan superba.

Potsu un altre dia ho faré en net, això; avui només
vull donar constància de quina és la meua voluntat quan
m'enterren, estant ben serena i amb el cap ben clar, amb
el prec insistent i reiterat, de res de capellans ni creus ni
fasolades d'aquestes, i si de tot signe ben clar i contundent
de catalanitat.

Reus (Baix Camp), 1^{er} de febrer de 1983, a quart
de dotze de la nit (que de naturalesa només són d'onze,
els quarts), dimarts, i fa vent.

Antònia Abelló i Filella

(seixanta-nou anys)

carrer de Santa Anna 13

Visca Catalunya lliure!

A la meua família (o la persona que
tramiti el meu enterrament)

Ni quan m'estigui morint ni al meu
enterrament, NO VULL capellans, cap ni
un. Si les circumstàncies polítiques hi
obliguen, només un capellà sol (No me'l
porteu mai a l'espona del llit!), i la comè-
dia de missa la més breu i barata (el que
cobrarien els capellans us ho menguen en
bistecs).

Si féu recordatoris (pels que us donin
el condol) i poseu esqueles als diaris, RES
de creus (l'he portat (moriré portant-la),
molts anys a l'esquena, la creu de veure
Catalunya anorreada, befada i assassina-
da), i sobretot el redactat en català: aten-
ció als accents! (si no pot ser en català no
féu ni publiquen res).

Tinc a casa tres senyeres: amb una
m'hi emboliqueu i l'altra la poseu damunt
de la caixa per a baixar-hi a la tomba (si,
dues banderes catalanes eternament amb
mi, i dues només, perquè ja no n'hi escau-
uen més).

Ja em podeu portar al servei funera-
ri: és igual deixar casa unes hores abans,
quan seré morta; si restés a casa, s'ompli-
ria de fum de tabac dels qui hi vindrien,
jo en quedaria amarada i tota la casa em-
pastifada.

Si féu recordatori, penseu que el se-
gon cognom del Frederic és Pinyol, així
com escriu, i la o del meu nom porta ac-
cent greu: ò. A l'altre costat hi féu posar
aquesta estrofa tal com pinta ací:

Catalunya triomfant
Tornarà a ser rica i plena,
Encarrera aquesta gent
Tan ufana i tan superba.

Potsu un altre dia ho faré en net,
això; avui només vull donar constància de
quina és la meua voluntat quan m'enter-
reu, estant ben serena i amb el cap ben
clar, amb el prec insistent i reiterat, de res
de capellans ni creus ni fasolades d'aques-
tes, i si de tot signe ben clar i contundent
de catalanitat.

Reus (Baix Camp), 1^{er} de febrer de
1983, a quarts de dotze de la nit (que de
naturalesa només són d'onze, els quarts),
dimarts, i fa vent.

Antònia Abelló i Filella
(seixanta-nou anys)
carrer de Santa Anna 13
Visca Catalunya lliure!

Algunes notes sobre les presons medievals i modernes de Reus

Ezequiel Gort

El 1332 els reusencs se sentien perjudicats per l'actuació a la vila dels representants senyorial, tant pel que fa al procurador del cambrer com als batlles, segons deien, per opressions i injúries manifestes. La situació va portar que l'infant Joan d'Aragó, que era patriarca d'Alexandria i administrador de la seu de Tarragona, es desplaçés a Reus el mes de maig per tal d'atendre les queixes dels veïns.¹ Llavors era cambrer de la seu de Tarragona i senyor de Reus el frare dominicà, cardenal i bisbe de Sabina, Guillem Pere Godin.² La seva llunyania —era a la cort pontifícia, a Avinyó— devia fer que fos Joan d'Aragó qui atengués els reusencs, ja que en aquesta ocasió el mateix procurador senyorial era una part en el conflicte.

Entre els torts que li presentaren els reusencs n'hi havia alguns que feien referència a les presons de la vila, i aquesta circumstància permet conèixer alguns detalls de com eren i de quina era la seva funció:

«Item som perjudicats per tal com la presó del castel és fort e escura e surçea e no ha neguna vista, perquè requeren e soplíquen que la dita presó sia miylorada e adobada e que aie claredat alguna, per tal com presó no és trobada per donar pena a negú, mas solament guarda. E la dita presó és de tal condició que més és a pena que no a guarda».

Era, doncs, un lloc molt fosc i brut, sense obertures a l'exterior. Els reusencs consideraven que no era adequat, perquè no es tractava d'una presó on s'haguessin de tenir presos condemnats, sinó que només hi havia els detinguts i que, per això, no se'ls havia de sotmetre a unes condicions tan rigoroses. Altrament, els detinguts habitualment devien ser

tots veïns de la vila, i d'aquí les queixes. De tota manera i malgrat tot això, el procurador del cambrer ja la devia trobar prou bé i fins considerava que tenia llum suficient. L'opinió de l'infant Joan, però, va ser diferent i va donar la raó als reusencs, de manera que va manar millorar-la, a la qual cosa el procurador li va contestar: «Respon mestre Pere que l'alcapç qui és el castel en que·s meten los presos fo feyt antigament que no està memòria de hòmens en contrari, en lo qual ha claror covinent. E si no és covinent, fer l'ayhan covinent».

La presó —o alcaps—,³ i amb aquestes condicions, va ser bastida probablement als primers temps del castell i de la vila perquè aleshores —el 1332— ja no hi havia «memòria» de quan s'havia fet.

Un altre greuge que presentaren els reusencs contra els batlles era que no feien distincions a l'hora de tancar la gent a la presó i tothom feia cap a la mateixa cel·la, independentment de si el suposat delictiu havia estat gros o petit:

«Item som perjudicats per tal com tothom qui sia pres per qualque rahó, gran o pocha, és mes en la dita presó sens que no és feyta diferència de persona a persona ni de crim a crim, perquè molts qui no són colpables ans que no sien meses en la dita presó remesen als batlles e donen de ço de lur grosament sens colpa que no han.»

En això el senyor patriarca també va donar la raó a la vila en manar als batlles que en els casos de delictes lleus no tanquessin els detinguts a la presó.

Però la presó del castell no era l'única que hi havia a la vila. També en tenia una el castlà al seu alberg, la qual consistia en un cep on mantenia els presoners en unes condicions igualment denigrants i insalubres:

¹ AHMR, Pergamins, Carpeta «Pontifici», d.n. 4. El document està datat a la Font del Perelló el 16 de maig de 1332 (17 calendes de juny de 1332). És un trasllat fet el 12 de gener de 1392.

² Per a una breu notícia sobre Guillem Pere Godin, vegeu GORT, Ezequiel. *Els senyors feudals de Reus* (Reus, 1989), p. 35-39.

³ Hom defineix l'alcapç com una presó domèstica, reservada per als servents. És possible que en aquest cas es tractés d'una cel·la de petites dimensions.

«Item som perjudicats per tal com lo dit batle del noble en Bernat de Cabrera, castlà de Reus, novel·lament de a poch en ça ha feyta presó en son alberch que es appellada çep, la qual presó és de tal condició que aquella persona que és mesa en aquell çep no-s pot moure ni girar, ans per força ha a jaure en sobines o a seure, e no pot anar a fer res que necessitat haja de fer ni que natura requere, perquè demanen e sopliquen que la dita presó no sian d'aquí avant, mas que-l dit batle aje a fer presons covinents segons que dret e raó sia.»

Aquí no es parla de foscor, però es remarca les condicions d'immobilitat a què se sotmetia el pres. A diferència de la del castell, la presó de l'alberg del castlà sembla que era feta de poc, atenent el comentari que fan i que Bernat de Cabrera —el vescomte Bernat II de Cabrera— només feia set o vuit anys que era castlà de Reus. No es diu, però, si abans ja n'hi havia hagut una altra d'anterior a la casa del castlà, o bé era que fins llavors els dos batlles havien utilitzat la mateixa presó del castell.

Com en l'altre cas, també aquí els vassalls del castlà eren empresonats sense considerar el delicte, per la qual cosa els que eren detinguts sense causa o per un petit delicte preferien pagar fiances al batlle per evitar el cep:

«Item som perjudicats per tal com tothom qui sia de la jurisdicció del dit castlà és mes en la dita presó, sia encolpat de gran cosa ho pocha, perquè molt hom qui no ce tort o si u fa es fort pocha cosa, ans que no vol entrar en la dita presó se remet al dit batle e li dona de ço del son grosament, perquè requiren e sopliquen que sie provehit a ells de remey conivent sobre les coses damunt dites».

Cal creure que a partir d'aquest moment sempre que els inculpats podien donar fiances evitarien la presó, però això no sempre seria respectat, com és el cas de 1392, quan arran de l'assalt al call l'any anterior hi havia alguns presos. En aquesta ocasió els reusencs van pregar el procurador del cambrer, aleshores Ramon Bertran de Sant Dionís.⁴ Entre altres aspectes relacionats, demanaren que si alguna persona era presa per qualsevol fet, «per lo qual no meresque motilació de membres ne mort corporal, que pus puxa donar bones fermances so de que serà delat o encolpat, que sia

deliurada de la presó ab ferme de dret».

El procurador llavors els va remetre a les disposicions aprovades el 1332 per l'infant i patriarca Joan d'Aragó: «que-s saguescha per la que-s conté als capítols del senyor patriarcha».

Les dues presons devien funcionar fins a la darrera del segle XIV, quan va desaparèixer la castlania (el gener de 1397 el cambrer, llavors Pere de Luna —el papa Benet XIII—, la va incorporar a la cambreria), i a partir d'aquest moment devia restar només la del castell.

Potser en algun moment va caldre ampliar-la, o almenys ocupar temporalment algun altre espai del castell, com devia ser el cas de 1406, quan hi havia empresonades dues famílies enfrontades que protagonitzaren una brega durant la qual va morir un dels seus membres: en Joan Salvat.⁵

Els implicats a l'afer eren, per un costat, Balaguer i Arnau Salvat, ambdós «presos en lo castell de Reus» i Bernat Salvat «arrestat en sa pròpia casa», i per l'altra Guillerimó Forès, Pere Genovès i Berenguer Forès «axí mateix preses en lo dit castell» i Pere Forès, que s'havia escapat.

Per evitar mals majors es va pretendre que les dues parts fessin la pau. Els Forès sembla que s'hi avenien: «ja sia los dits Foresos e Pere Genovès e altres de sa part haïen offert de cor la dita pau». No pas així els Salvat. El Consell de la vila portà l'assumpte al procurador senyorial, qui manà tancar també al castell a Bernat Salvat, i manà mantenir-los separats «de tal manera que no puxen haver col·loqui o parlament los uns ab los altres», i encara havien de ser «ferrats» amb els grillons fins que s'avinguessin a fer la pau.

Pel que fa la seva ubicació dins el castell, només se'n té una breu notícia per un text publicat per Andreu de Bofarull, que descriu sumàriament el castell a partir d'un inventari de 1476,⁶ segons el qual la presó seria a la planta baixa.

Salvador Vilaseca va ampliar aquesta informació i, pel que fa la presó, concreta que hi havia:⁷ «dues cadenes ab un collar de ferre. Item, dos grillons».

Un inventari fet dos anys més tard, el 1478, referma la presència de cadenes i grillons i, per tant, que

⁵ GORT, Ezequiel. *Pere de Luna...*, p. 110-111.

⁶ BOFARULL, Andreu de. *Anales históricos de Reus desde su fundación hasta nuestros días (1867)* v. II (Reus, 1961), p. 8.

⁷ VILASECA, Salvador. «Armaments de la vila de Reus» dins *Revista del Centre de Lectura*, n. 159-160 (Reus, 1926) p. 258.

⁴ AHMR, Pergamins. Carpeta «Cambres», d.n. 20. Sobre tot aquest afer, vegeu GORT, Ezequiel, *Pere de Luna i la senyoria de Reus* (Reus, 1987), p. 45-54.

els presos s'hi mantenien encadenats:⁸ «En la presó. Primo dues cadenes ab sos collars. Item, dos grillons».

L'estada a la presó en alguns casos podia ser prou arbitrària, com mostra l'acta del Consell de Reus de 26 de juliol de 1450:⁹ «[...] que de continent sien presos e mesos al castell e aquí stiguen a tant fins que als jurats plàcia.»

Aquesta presó devia funcionar fins entrat el segle XVII. En un moment determinat que la vila no tenia presó, probablement per haver-se desmantellat aquesta part del castell,¹⁰ el 23 de setembre de 1623, el Consell va decidir instal·lar-la provisionalment a la casa de l'Escrivania Comuna. És probable que no s'arribés a fer en aquest lloc o en tot cas només hi seria per molt poc temps, ja que just dos mesos més tard, el 23 de novembre, hom concretava que es feia al carrer del Forn.¹¹ Si s'hagués fet en aquest lloc, s'hauria donat el cas que haurien conviscut en un mateix edifici la presó i l'escrivania amb tota la documentació notarial que aplegava.

En bastir-se la nova presó al carrer del Forn, aquest carrer va ser conegut més endavant, i encara ho és actualment, com a carrer de la Presó. Pel que fa a la situació, es diu que la presó es va bastir al solar de la casa que avui fa cantonada entre el carrer de la Presó i el de les Carnisseries Velles, i aquí va funcionar fins ben entrat el segle XIX, almenys fins al 1827, tot i que després, durant algun temps, fins al 1834, es diu que hi seguí havent uns calabossos. Devia ser un espai prou llòbrec, si hem de jutjar per la descripció que es coneix: la presó era petita, s'hi respirava una atmosfera fètida i no hi havia separació de sales.

És probable que en el seu temps aquesta casa no fes pròpiament cantonada, com avui, sinó que devia incloure un pas cobert que permetia la comu-

nicació entre els dos carrers, de la mateixa manera que, fins ben entrat el segle XX, n'hi hagué un a l'altra banda del carrer de les Carnisseries Velles pel qual es comunicava amb el carrer de la Mar.

Entre dos passos coberts, doncs, el carrer de les Carnisseries Velles devia prendre la forma de clos o d'una plaça allargassada.¹²

Pel que fa a l'ús de la presó, s'ha conservat una nota de cap a la darrerria de març de 1707, en plena guerra de Successió, quan el governador de Tarragona va demanar usar les presons de Reus:¹³ «per a ciertas capturas havia de executar y que después donaria providència per tràurar-los de aquellas y aportar-los en altres presons».

Però això era contrari als privilegis locals. Per la qual cosa, el Consell de la Vila, el 30 de març de 1707, deia que: «[...] las presons de la present vila són construïdas a gastos de la present vila per las capturas de fills o habitants en ella, o que delinquiran dins vila y terme y no per capturas fetas per la governació, que per las tals ja té sa illustríssima presons en lo castell de la Selva; y que en lo any passat féu dits semblant petición, y ab acte se li concedí, y se experimentà no fou de trànsit, ans bé los hi tingué serca de vuit mesos, ocasionant differents molèstias axí al present comú, com als particulars de dita vila, y después havent-se seguit que ab violència y forsa se'n portaren dits presos, suportà la present vila diferents gastos per tornar a adobar ditas presons y algunas mortificacions per dit frangant; y que axí la vila del referit y escusar altra vegada lo passar per semblants mortificacions, enfados y gastos, ha resolt y determinat que a dit senyor se li torne resposta de que en manera alguna vol concentir la present vila, ni donar lloch a que dit senyor aporte ninguns presos en ditas presons, fora dels que han ley encarcerar-se en ellas, per ésser en tot en contra los privilegis y fueros concedits a la present vila».

⁸ AHMR, *Protocolos*. Manual en foli de 1478.

⁹ IMMR [Institut Municipal de Museus de Reus], *Llibre del Consell* v. 1 (1444-1466), f. 84v.

¹⁰ La desfeta del castell s'inicià a principis del segle XVI a causa de la fàbrica d'una nova església parroquial que en part va ocupar el seu solar. El castell, al llarg dels segles XVI i XVII, va desaparèixer quasi totalment convertit el seu espai en cases de veïns, de manera que el 1662 sembla que només en quedava un sol edifici, el que actualment acull l'Arxiu Històric (tant el Comarcal com el Municipal) de Reus. GORT, Ezequiel, *El castell de Reus* (Reus, 1979) p. 21.

¹¹ AHMR, *Llibre del Consell*, v. 11 (1611-1635) fs. 232v i 234r.

¹² Del pas cobert al carrer de la Mar se'n conserva una fotografia i un dibuix, mentre que el del carrer de la Presó només està documentat a un plànol de Reus de 1750 (i més relativament, per la manca de detall, a un altre de 1631). El 1829 ja havia desaparegut, segons mostra un plànol d'aquest moment.

¹³ IMMR, *Llibre de Probomenies*, 1671-1724, sf.

Documentar i estudiar els refugis antiaeris

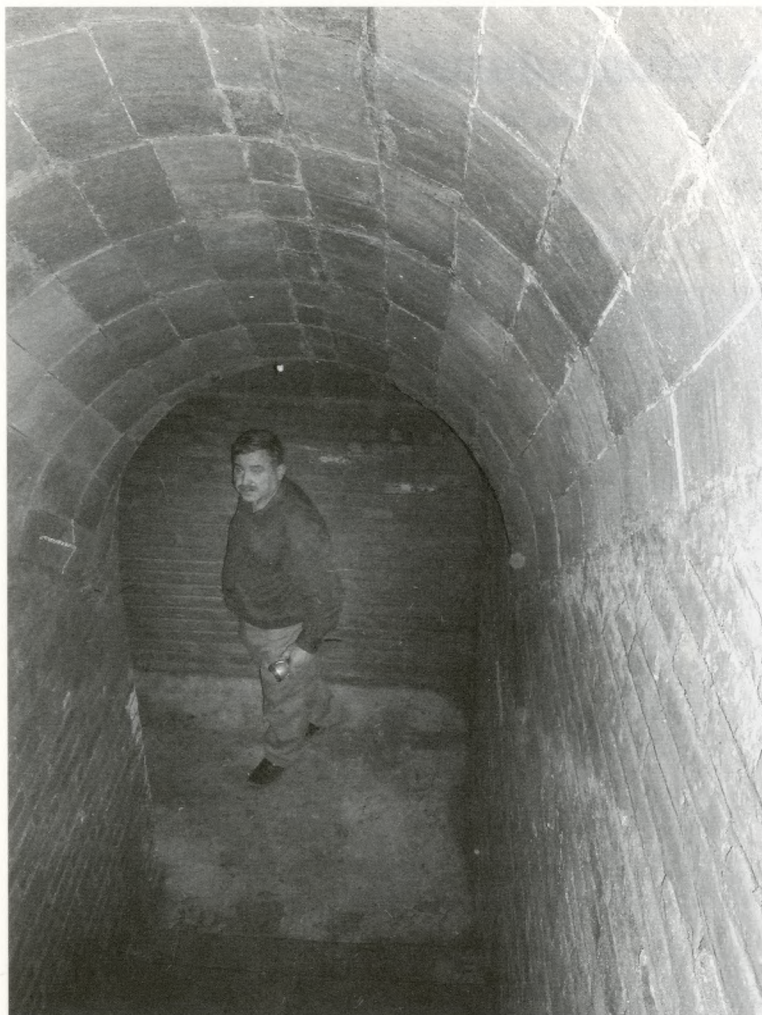


Exposició al carrer sobre el refugi de la Patacada, organitzada per l'AV del barri del Carme (Foto: AMR/S. P.)

La localització d'una entrada al refugi de la Patacada, amb motiu d'unes obres al carrer de la Girada, el març d'enguany, va permetre constatar el seu bon estat de conservació i va motivar la reivindicació veïnal a favor de la seva reobertura. Ja fa alguns anys es va obrir temporalment el refugi que hi ha sota la plaça del Mercadal i l'Arxiu Municipal va organitzar una exposició sobre el tema —vegeu el butlletí informatiu de l'Arxiu de setembre de 1997— i, més recentment, les obres de reforma de l'edifici que acull el Gaudí Centre han possibilitat la construcció d'un accés al refugi des del soterrani d'aquest equipament. També s'han localitzat altres refugis en cases particulars o es va poder documentar, en part, el refugi de la plaça de la Llibertat quan es van fer les obres de l'aparcament.

Les activitats organitzades per l'Associació de Veïns del barri del Carme, al carrer i a la seu del Col·legi d'Arquitectes, van fer evident l'interès ciutadà pel coneixement dels refugis com a testimonis físics d'un passat recent, encara recordat per la generació que el va viure en pròpia pell i viu per a moltes persones que l'han conegut per les explicacions familiars, des del sentiment, l'interès per la història o la simple curiositat.

Des de l'Arxiu Municipal hem volgut col·laborar en aquest procés de recuperació de la memòria històrica posant a l'abast de les persones interessades la documentació conservada al nostre fons i facilitant la seva divulgació per mitjà de conferències o amb la reproducció de plànols i altres documents que s'han emprat en les exposicions realitzades. Alhora,



El refugi de la Patacada des d'una de les escales d'accés (Foto: AMR/E. Gort).

com a institució que recull també documents orals, hem començat a aplegar testimonis de persones grans sobre l'experiència viscuda.

Considerem que aquesta és una línia de treball que hem de continuar, impulsant una recerca més exhaustiva de les fonts documentals conservades i promovent, alhora, activitats de divulgació adreçades al públic en general però, sobretot, als més joves. Entenem que la possible reobertura dels refugis antiaeris al públic, necessitarà d'elements d'interpretació i



Detall de la construcció del refugi de la Patacada (Foto: AMR/E. Gort).

de la formació adequada del personal que ha d'acompanyar les visites.

La visita als refugis de la passada Guerra Civil pot ser, efectivament, una bona eina per conèixer el passat, però també per reflexionar sobre el present. La guerra de 1936-39 fou un dels primers conflictes en el qual la població civil fou considerada també objectiu militar a gran escala i castigada amb accions des de l'aire. El patiment de les persones, impotents per evitar una destrucció que arribava des del cel, més enllà de les actuacions de defensa passiva, l'esforç col·lectiu per construir refugis o l'adaptació de la vida quotidiana a una situació de guerra que, en qualsevol moment podia arribar a qualsevol indret del territori, són part de la història però, alhora, part d'una realitat que ha marcat els conflictes bèl·lics d'aleshores ençà.

Aplegar documentació i impulsar l'estudi dels refugis antiaeris és, per tant, una de les línies d'actuació de l'Arxiu Municipal ara que es compleixen setanta anys dels bombardejos de l'aviació franquista sobre la ciutat

«Reus, la ciutat màrtir i heroica»

(La Vanguardia, 13. III.1938)

Natàlia Borbonès

Periodista

En les ciutats d'àrea reduïda, com Reus i Tarragona, l'obra dels avions criminals és més colpidora i vistent que en una ciutat gran com Barcelona. El cor se us estreny, per exemple, davant d'aquells barri reusencs on trobeu illes que no tenen cap o quasi cap casa sencera.

A. Rovira i Virgili, «Dues ciutats màrtirs». *La Humanitat*, 28.VIII.1938

El 9 d'abril de 1937 ja fa setmanes que ha començat la guerra i que la ciutat es prepara per fer front a possibles bombardejos. Cinc mesos enrere, s'ha muntat a Reus, que té 32.000 habitants, la indústria aeronàutica que s'ha desmantellat a Getafe pel setge franquista de Madrid. Al picador de la plaça dels Quarters o avinguda de Catalunya (avui, plaça de la Llibertat), s'ha instal·lat la nau de reparació dels *katiuska*, els bombarders russos Tupolev SB-2. I a l'Escola del Treball, que ocupa l'antiga fàbrica tèxtil del Vapor Nou (de la qual aviat enderrocaran la fumera, perquè és massa visible des de l'aire), hi ha les naus de muntatge i fabricació dels caces, també russos, Polikarpov I-15, els quals, pel seu aspecte, anomenen *xatos*. La indústria de guerra de Reus es completa amb fàbriques de material bèl·lic a la pirotècnia Espinós, al polvorí de mas Sedó, a la foneria de cal Blanch i a diversos tallers de torneria i manyeria. A més, s'ha construït en un temps rècord la que ja és una de les bases aèries més ben dotades de l'Espanya republicana a l'aeròdrom dels pins de Bofarull, on des de finals del juliol de 1936 ja hi ha un centenar de militars que hauran de vigilar la franja costanera, entrar en acció al front del Baix Aragó i provar els *xatos* que es munten a l'Escola del Treball. Prop de cinc-cents obrers hi han construït a pic i pala una pista de 1.800 metres i una completa infraestructura de serveis. La base, molt distingible des de l'aire, té dos refugis que poden encabir un miler de persones i deu més petits al voltant del perímetre del camp. En canvi, no s'ha protegit com caldria les instal·lacions de les incursions dels avions facciosos. Tampoc no s'ha protegit el conglomerat industrial de

guerra de la ciutat. A l'hort d'Olives, a prop de l'ara carrer de Cambrils, hi ha dos canons que són del tot insuficients per abatre algun dels avions enemics que vénen de Mallorca. «Els canons antiaeris disparaven que els avions atacants però mai els tocaven, crec que els aviadors es devien riure de la mala punteria que tenien», recordarà anys després a *Bombes feixistes damunt Reus* el llavors adolescent Miquel Serra. Hi coincidirà Xavier Amorós a *El camí dels Morts*: «Els disparis antiaeris ja no els feien cap respecte i potser tenien raó, car, almenys a Reus, no van fer blanc ni una sola vegada, ni per remei.»

Però han bombardejat Barcelona el 13 de febrer, i altres pobles, com Flix, Alcanar i Tortosa, i les autoritats saben que la industriosa ciutat de Reus té tots els punts per estar a la diana. El gener de 1937, el consell municipal accepta el suggeriment del Sindicat de la Construcció (CNT) de construir refugis, el millor mitjà de defensa passiva contra els atacs aeris indiscriminats. El sindicat farà de franc les excavacions i les obres en general, però necessita l'ajut de la població per extreure i tragar la terra. Es demana als reusencs de disset a seixanta anys que hi col·laborin però la gent no hi participa gaire. No sembla conscient del que pot arribar a ser un bombardeig. Però aquest divendres 9 d'abril, cauen prop de seixanta bombes entre el camp d'aviació i l'hort d'Olives i hi ha dos ferits, un dels quals mor després. També hi ha un ferit al Campanaret, però no de bomba, sinó del pànic que s'apodera de la ciutat en aquells instants. L'atac fa accelerar la construcció dels divuit refugis públics projectats, pensats per encabir-hi tota la població de Reus,



Entrada del refugi del Mercadal davant de la casa Navàs el 1938 (AMR).

tot i que el temps es tirarà al damunt i molts no es podran acabar i, per tant, la seva capacitat real serà per a unes 16.000 persones, calcula l'historiador Ezequiel Gort. La ciutat es gasta quatre milions de pessetes en la construcció de refugis, amb ajuts de la Generalitat, les recaptacions de les sessions de cinema i teatre i amb les retencions salarials que fa el consell municipal (el Sindicat de Banca i el Col·legi d'Agents Comercials hi faran aportacions setmanals i mensuals, respectivament), encara que aquesta disposició és difícil d'aplicar en temps de tragèdia: «Tots som obligats a aportar l'ajut necessari per realitzar aquesta obra, que pot ésser la salvació de moltes vides i l'estalvi de molts dolors», encoratja un ban municipal del maig de 1937. L'any 1997, amb motiu del seixantè aniversari del començament dels bombardejos, la revista de l'Arxiu Històric Municipal de Reus recordarà com eren aquells refugis, que consistien en una sèrie de galeries d'un a dos metres d'amplada per uns dos d'altura, normalment protegides per parets i volta d'obra, excavades a una profunditat superior als quatre o sis metres (segons el tipus de terreny), preferentment sota els

edificis, per tal de garantir-ne la seguretat. Quan no era així, com al refugi del Mercadal, la terra que s'extreia de les galeries era dipositada a l'exterior i així s'aconseguia una capa que amortia l'efecte de les bombes. A cada refugi s'hi podia accedir per dues entrades, com a mínim, que estaven separades per un mínim de vint metres. I per evitar l'entrada de les bombes i la metralla, les escales es feien en tres trams, disposats a escaire. L'enllumenat elèctric s'aconseguia amb bombetes de baixa potència. Als refugis més complexos, com el de la plaça de Prim, hi havia infermeria. La ventilació, en alguns casos, s'aconseguia amb fumeres a l'exterior i aparells extractors elèctrics. D'altres vegades s'havien de conformar amb el corrent natural de l'aire entre les dues entrades. No hi havia seients perquè el que es tractava era d'encabir-hi com més gent millor. També es construeixen molts refugis privats, dels quals se'n compten 89, tot i que en podrien ser molts més, i que estan senyalitzats i oberts a tothom, a veïns i passavolants. Tot Reus està minat. La família Amorós en va bastir un, de refugi, al seu xalet del Reus Deportiu: «El fèiem a mitges amb un dels veïns del darrere, perquè hi hagués les dues entrades imprescindibles; el veí era un escultor anarquista, membre destacat de la FAI. El refugi anava fins a dotze metres de fondària i amb tres rams d'escales feia cap a un recambronet i a un passadís que donava a l'altra part, a la part dels veïns simètrica a la nostra.»

Les alarmes se succeeixen, a Reus i a altres poblacions, com Tarragona, que el 14 d'abril ataquen dos vaixells enemics que els caces que surten de Reus no poden interceptar. Però és a partir del 24 d'agost que els bombardejos comencen a destruir la ciutat. A les cinc de la matinada cauen bombes entre les dues estacions de tren, la del Nord o estació Vella (ara, parc de Sant Jordi), i la dels Directes, al passeig de Mata. No hi ha víctimes però l'estrèpit és enorme. Sembla que hagi esclatat el cel: «Tot Reus va sortir al carrer a mig vestir. La gent va pujar amb insòlites indumentàries cap a l'estació del Nord i cap al Reus Deportiu a veure els cràters de les bombes, en una mena de manifestació demencial per l'aspecte pintoresc dels que la formaven», recordarà Amorós. Al mateix agost, la Junta Local de Defensa Passiva mana que la ciutat s'enfosqueixi per protegir-se millor, i així l'enllumenat públic haurà de ser blau i de baixa intensitat i s'hauran de tapar els focs de les xemeneies de les foneries i dels forns de pa. «Els grans cristalls dels aparadors de les



Bombardeig sobre Reus (AMR).

botigues mostren fantasiosos encreuaments de tires de paper engomat per reduir els efectes d'una trencadissa; els vidres dels fanals de l'enllumenat són pintats de blau i donen a les vies urbanes una foscor espectral d'infinita tristor; i es mana que a les nits les cases romanguin amb les obertures closes perquè no es filtri cap claror a l'exterior», evocarà Francesc Pàmies l'any 1979 a *Carta als meus néts*.

El setembre arriba en plena ofensiva republicana a l'Aragó i, en conseqüència, amb més bombardejos a la rereguarda de l'aviació feixista. El dia 17 hi ha el primer dels atacs més rabiüts i desmoralitzadors sobre la ciutat, aquell que el futur poeta Gabriel Ferrater i

els seus amics van passar al bordell de ca la Sol, «i tots teníem por que ens hi pleguessin». A les set de la tarda, cauen bombes damunt les cases del Reus més cèntric. És el dia que els avions fan punteria al Centre de Lectura, on mor la bibliotecària Regina Figuerola, de 19 anys, un fet que commou la cultura catalana. El president de l'ateneu, Pere Balagué, fa públic un manifest en què anuncia la voluntat de reconstruir l'entitat «perquè la idea destructiva fracassa si xoca amb la voluntat serena de tot un poble sensible a la perfecció de l'esperit». Després del terrabastall, hi ha hagut «un gran silenci curt i, després, una confusió de mil dimonis». «La gent corria, cridant, en totes direccions. No

se sabia res de res. Tothom buscava els seus», descriurà Amorós. També fumeja el xalet Fontana, a la Munta i Baixa, on havien instal·lat la maternitat de l'hospital i on moren dues dones i un infant. Aquell dia, hi ha una desena de morts i 36 ferits, dos dels quals moriran dies després. I l'endemà, enmig del condol ciutadà, l'Ajuntament adopta diverses disposicions, com que es farà càrrec de l'enterrament de les víctimes i en pagarà totes les despeses, també la d'una corona funerària i l'assistència de la banda municipal, si així ho volen les famílies. També s'activarà una brigada de salvament, formada per més de 200 bombers, paletes, fusters i mecànics, que en els moments immediats al bombardeig buscaran supervivents entre la runa i enderrocaran o apuntalaran els edificis malmesos. I si la desgràcia accelera la construcció de refugis també empeny la gent a anar a viure o, si més no, a dormir, als masos del terme o altres pobles de la comarca. Els feixistes bombardegen a plena llum del dia però la gent vol dormir tranquil·la, malgrat que a la nit passi aquell hidroavió italià de Mallorca, un hidro que la gent, encara amb humor, bateja Isidro. A mitja tarda es plega de treballar i comença l'èxode cap als masos i els pobles, una emigració anomenada la columna de la por: «Crec que quasi tot Reus es féu d'aquesta columna, ja que de nit la ciutat quedava completament buida i si ens hi anem fixant bé, mai vàrem sofrir un bombardeig de nit, sempre fou de dia. Si algun cop varen tocar les sirenes d'alarma a la nit, gairebé sempre eren falses, després de córrer tothom cap als refugis, quan consideràvem que havia passat el perill tornàvem a dormir altre cop», evocarà Miquel Serra. Reus queda desert a les nits però els cinemes i el Teatre Fortuny no paren l'activitat perquè «hi havia molt personal passavolant, la immensa majoria militars que s'avorrien mortalment». Amorós recordarà a *Històries de la plaça de Prim* com n'eren, de lúgubres, aquelles projeccions: «Les pel·lícules es veien enormement gastades, la llum es tallava sovint i les sirenes d'alarma aèria sonaven unes quantes vega-

des cada nit (...). Els assistents a les sessions de cine, quan sonava l'alarma, davallaven en silenci al refugi i quan l'alarma s'acabava, si hi havia corrent elèctric, tornaven a la sala i la pel·lícula continuava». La tardor de 1937, la gent ja s'ha acostumat a sentir les tres sirenes que avisen quan s'acosten els avions: un toc i un xiulet de trenta segons en cas d'alarma i dos tocs i xiulets petits i curts quan ha passat el perill. I el repic de la campana de la prioral de Sant Pere, que encongeix el cor i destarota l'ànim. Els radars que detecten avions no seran emprats fins a la Segona Guerra Mundial, i per tant les sirenes i les batallades del campanar volen dir que l'avió enemic ja és visible, o audible, i que ja és damunt de la ciutat. A l'octubre, sonen sovint

les alarmes però les bombes persegueixen el camp d'aviació, les estacions de tren i la central elèctrica de la Mineta de Martorell. Els avions també metrallen la columna de la por. Miquel Serra i la seva mare reben una ràfega de metralladora un diumenge de desembre, quan tornaven al mas on vivien refugiats prop de la Mineta, i on els veïns havien construït un

refugi: «La meva mare com que era bastant sorda no s'adonà del fet, però jo sí que vaig veure que si ens hagués tocat ens hauria pogut matar, continuarem corrent cap al refugi i gràcies a Déu no ens va passar res.»

El 1938, l'aviació facciosa martiritzarà Reus amb una quarantena de bombardejos. De fet, no deixarà de fer-ho fins al mateix dia de l'entrada de les tropes franquistes a Reus, el 15 de gener de 1939. Però el divendres 21 de gener de 1938, arribarà la catàstrofe. Cap a dos quarts d'una del migdia començaran a ploure bombes que deflagraran a les naus de muntatge dels *xatos* de l'Escola del Treball, on hi ha un refugi de formigó armat, el més professional i militar de la ciutat i on treballa de manera permanent el personal no adscrit a tallers. Però la tragèdia esclatarà al davant de l'entrada del cinema Kursaal, a la cantonada del carrer de Llovera, on hi ha dues de les boques del refugi de l'avinguda de Catalunya, sempre molt transitada de

F. I. J. L. Juventudes Libertarias de Cataluña F. A. I.
¡El enemigo bombardea impunemente nuestras costas y bombardea los pueblos indefensos!
 ¡Queremos armas y elementos para anular su acción!
RECLAMAMOS:
La movilización total de nuestra escuadra
La movilización general e inmediata de toda la población útil
EXIGIMOS:
Menos política contrarrevolucionaria
Más atención a la defensa de nuestras costas
 ¡¡VIVIR LA GUERRA ES SER ANTIFASCISTA!!
¡¡NEUTRALIZARSE ES TRAICIÓN!!
 Juventudes Libertarias de Cataluña
 F. I. J. L. F. A. I.

gent per la proximitat de l'estació Vella. Una de les bombes detonarà a la mateixa boca, al primer tram d'escales. La gent hi està apinyada per baixar al refugi i no tothom tindrà temps d'entrar-hi perquè la boca no pot engolir tantes persones. D'altres ja no hi podran arribar i les ones explosives les matarà al carrer i les seves restes quedaran escampades per terra. Hi moriran a l'acte 39 persones i un mínim de setze quedaran ferides. Miquel Serra s'hi troba: «...l'espectacle que es presentà davant meu se'm fa impossible de descriure'l, la boca del refugi no es veia, només es divisava un munt de persones mutilades per tots els costats, això fou la visió més dantesca i horrorosa que us podeu imaginar». Serra també en recordarà un camió de la Creu Roja, aculat a la boca del refugi i que carregava les víctimes amb una pala. I un cadàver tapat amb una flassada i una bicicleta partida en dos al començament del carrer Ample. La ciutat encara no s'haurà recuperat del cop quan tres dies després els avions feixistes hi tornaran. A les vuit del matí, bombardejaran entre el camí de l'Aleixar i el carrer de Castellvell i mataran 22 persones i en feriran onze més. Al carrer de Prat de la Riba destrossaran la casa Gay-Borràs, on feia poc que s'havia traslladat el Museu Prim Rull, que estava massa a prop de la fàbrica d'avions. En esfondrar la casa, les bombes destruiran part dels fons del museu i de l'arxiu històric municipal, i les autoritats en traslladaran el que en queda a Vilaplana i al vell monestir de Poblet, que està restaurant el compatriota Eduard Toda. Però encara no s'haurà esbandit el núvol de pols que a la una del migdia arribaran nous bombardejos, que faran vint morts i onze ferits més. Els estralls dels atacs aeris del gener de 1938 farà que persones esgarrifades s'instal·lin a viure als refugis. Les autoritats les hauran de fer fora perquè els refugis només són per a moments de necessitat. I és que els bombardeigs són cada cop més intensos i eficaços perquè l'aviació italiana amb base a Mallorca augmenta el nombre d'avions (entren en acció els Savoia S-79) i perquè la guerra s'apropa més a Catalunya. Per això s'aconsella desallotjar de Reus de manera progressiva la indústria aeronàutica. Al febrer, el consistori decideix traslladar l'hospital a la Selva del Camp, sobretot després que una nova ràtzia hagi provocat 25 morts el dia 9. Març tornarà a ser molt dur i el desànim s'estendrà de manera irreversible, tot i que ja no es fan públics els llistats de víctimes, per no desmoralitzar encara més la població. Tampoc ja no s'enterren amb gran solemnitat els fills de Reus que han mort al front de l'Aragó: «Ara ja els enterren a

origen o, si els baixen, van directes al cementiri, sense manifestacions populars», observa Francesc Pàmies. Hi ha bombardeigs el 5 i el 9 de març, amb 44 morts. Els impactes afecten molts indrets, com cal Fontana, a la plaça del Víctor, on els camions carregaven en aquell moment barralons d'oli i les bombes en explotar «feien com una columna de foc i una expansió d'espurnes en un radi de dos a quatre metres de diàmetre», rememorarà Miquel Serra. I hi ha més bombardeigs l'endemà, a l'estació dels Directes i als afores, en direcció a l'Institut Pere Mata, amb dos morts. I dissabte, dia 12, al raval de Santa Anna, amb dos morts més. El tràngol que viu Reus provoca un article de *La Vanguardia*, que es titula «Reus, la ciudad mártir i heroica, se defiende», on s'elogia el sistema de defensa passiva de la ciutat, els refugis, els serveis sanitaris i els bombers. La ciutat ha de posar a prova una vegada més aquest lloat sistema de defensa dilluns, 14 de març, i l'endemà i dissabte, on, entre altres llocs, les bombes tornen a tocar els mig desmantellats tallers d'aviació. I, sobretot, dissabte 26 de març, en què sis Savoia bombardegen, a les vuit del matí, un seguit de cases del centre de Reus, com cal Navàs, la joia del modernisme arquitectònic de la plaça del Mercadal, que perd la torre que setanta anys després encara s'ha de refer. Hi ha sis morts, pocs per la magnitud de les destrosses, perquè els refugis han tornat a demostrar la seva eficàcia, com el de la plaça de Prim, segons Amorós: «L'explosió, en produir-se sobre una superfície llisa i dura, va arrasar tot el que hi havia al voltant i va sacsejar poderosament els edificis de la vora. Va rebatre tot el mobiliari del Cafè París, i va estavellar el del bar Solsis contra la paret del fons de l'establiment. Però, com dèiem, els refugis estaven farcits de personal i a ningú dels que s'hi refugiaven li va passar res. Només van sentir amb molta intensitat l'ona expansiva, però sense sofrir cap dany. Des d'aquell dia, la gent va confiar plenament en els refugis, cosa que abans no succeïa». El divendres 1 d'abril, hi ha dos morts per les bombes que exploten al centre i als afores, com al passeig de Mata, on la fàbrica Weger, que fabrica crémor tàrtar i que cinquanta anys després serà una discoteca, rep tres impactes. La resta de bombardeigs d'abril deixen un rastre de quatre víctimes però al maig es redueixen els atacs, en un moment d'estabilització del front. També al juny es gaudeix d'una certa tranquil·litat, encara que Serra recorda com unes bombes que cauen a l'estació dels Directes l'endemà de Sant Pere tenen prou potència per deixar els dos rails de duríssim acer de la via «tren-

cats i doblegats, aixecades les dues puntes mirant al cel, a l'igual que les persones quan imploren o demanen perdó a Déu». Al juny, també, ja està desmantellada la indústria aeronàutica de Reus, excepte algun servei de desballestament de *katiuskes* al picador.

El 25 de juliol comença la batalla de l'Ebre i l'activitat de l'aviació franquista torna, per tant, a concentrar-se al sud del país, per on passen els reforços republicans que van a les línies de foc. Reus rep els dies 27, 29, 30 i 31, amb un balanç de dos morts. Xavier Amorós torna a finals de mes de Pra-



La terra estreta del refugi del Mercadal, 1938 (AMR/cedida: Pere Martorell).

dell i es troba amb una ciutat «dramàticament transfigurada, plena de cràters de bomba, de cases ensorrades, de forats de metralla. Feia llàstima i deprimia». A més, a Reus, sobretot a la tarda, se sent «l'enorme rebombori de la batalla de l'Ebre, que no parava mai mentre no es feia fosc». L'agost és extenuant. Els dies 3, 7, 8 i 21 els avions ataquen les carreteres de Sant Ramon (o del Morell), de Tarragona, de Castellvell i de Salou, ja que les vies de comunicacions són martel·lejades constantment. «Agafar el tren i anar per les carreteres era jugar-te a perdre la vida», dirà Serra. «Els caces alemanys, els Messerschmitt, metrallaven per tot arreu el que es movia». El dia 21 ataquen el camí de Valls i les dues estacions de tren. Els bombardeigs d'agost de Reus i de Tarragona fan que Antoni Rovira i Virgili publiqui el sentit article «Dues ciutats màrtirs» a *La Humanitat* el 28 d'agost, en què recull les impressions d'una visita que hi han fet consellers de la Generalitat, autoritats i diputats «en una tarda suau claríssima d'aquest mes d'agost insòlitàment variable»: «En les ciutats d'àrea reduïda, com Reus i com Tarragona, l'obra dels avions criminals és més colpidora i vistent que en una ciutat gran com Barcelona. El cor se us estreny, per exemple, davant aquells barris reusencs on trobeu illes que no tenen cap o quasi cap casa sencera». Amorós dirà que la moral de la gent es va minant per «la falta de seguretat, la incertesa del demà, l'obsessió i el terror per la

temença que el front fes cap a Reus i s'hi aturés, l'escassetat tan extrema de menjar, el patiment pels familiars que eren a la guerra, la desolació d'aquells que tenien algun mort o algun desaparegut». Està esgotada d'haver de planificar els seus recorreguts per la ciutat per allà on es podia encauar: «Al setembre [1938] m'havia d'examinar de quart curs de batxillerat (...). Per anar fins a l'Institut a examinar-me tot estava calculat: baixaria corrent, pel dret, fins a l'estació del Nord, dotada de grans refugis; d'allí passaria, ja sense córrer, a l'esplanada de l'explaça de les casernes, plena també de refugis; enfilaria el carrer de Llovera, amb refugis a un cap i a l'altre i pocs metres de recorregut al descobert; passaria la plaça de Prim, amb els refugis més importants de Reus, d'allí al portal de Jesús, i del portal de Jesús a l'Institut, ben proveït també de refugis. Cap perill, doncs, perquè ara ja avisaven amb oportunitat: les alarmes sonaven amb temps per amagar-se i no era de preveure cap desgràcia».

I un dia, a mitjan novembre, ja no se sent el soroll del front de l'Ebre. La desfeta republicana es fa notar de seguida per la manera d'actuar dels avions feixistes, que es passegen per damunt del Camp «com si no estiguessin sobre territori enemic». És una il·lusió perquè el 20 de desembre, que és un dimarts gèlid, tres Savoia descarreguen bombes i maten quatre persones. El dia de Sant Esteve hi ha les últimes víctimes mortals de bombardeigs a Reus. Són nou

persones, vuit de les quals dones que perden la vida a la boca d'un refugi, probablement privat. Les bombes també metrallen la rambla Miró. L'adolescent Miquel Serra també s'hi va trobar: «Venia de comprar un xic de planter, ja que el meu pare i un seu company plantaven verdura pel nostre consum i quan baixava per la rambla Miró, trencant en direcció a la plaça de la Sang i just haver-la passada, sento les sirenes d'alarma, vaig córrer tan com podia en direcció al refugi que hi havia a la plaça de Catalunya. L'entrada es trobava davant mateix on avui dia hi ha la botiga de flors Cases i just al tram de les primeres escales, per cert bastant estretes, hi havia un embús produït per una dona que portava un cistell rodó i pla, d'aquells de vímet que es feien servir aleshores, jo anava donant empentes per avançar el més de pressa possible ja que encara em trobava a l'aire lliure i començaven a sentir-se les explosions. Com que les detonacions eren molt fortes, vaig pensar que queien molt a prop i sense pensar-m'ho gens quan arribo a l'altura d'aquella dona li dono una puntada de peu al cistell i llavors sí que vàrem poder passar tota la gent que anàvem al seu darrera».

A Reus tornen a arribar sorolls del front, que aquest cop vénen de les muntanyes de Prades. Amorós: «Escoltàvem la ràdio, els comunicats. Burgos arribava clar; devien haver reforçat l'emissora per a l'ofensiva. Per fi van començar a baixar per les Crestes; un dia van ocupar Ulldemolins i, l'endemà, Albarca. Definitivament, la cosa s'acostava. L'últim comunicat que vam sentir dels militars va parlar de l'ocupació de Vimbodí –van dir Vimbodi, amb l'accent a la o– i ja no vam sentir més la ràdio: es va acabar l'electricitat. Nosaltres encara jugàvem al frontó. Passaven avions de caça sovint, dels uns i dels altres, i de vegades, es metrallaven entre ells. Ho miràvem però no ho seguïem amb atenció, car ni tan sols no era novetat. En una d'aquestes ocasions –ja als últims dies, definitivament– un d'aquests avions anava baixíssim, ens devia veure bellugar i va baixar més i ens va metrallar i va fer una segona passada també disparant. Amb això no hi comptàvem». Els avions facciosos tornen a atacar els dies 4, 5, 6, 12 i 14, vigília de l'entrada de l'exèrcit de Franco a Reus. Amorós: «A la nit, en fer-se fosc, tots els vessants de les muntanyes pròximes encarades a Reus es veien cosides de focs, focs de campanya. Ja no feia aquella gelor tan coent que havia començat als volts de Nadal. Feia un temps més aviat tebi per l'època en què érem, però ens trobàvem al gener i les nits havien de ser fredes,

és clar. Ja sabíem el que eren aquells focs. Era l'exèrcit rebel que estava disposat a caure sobre el Camp, sobre la part plana del Camp». Serra té un record nítid dels últims dies de la República a Reus: «El dia 13 o 14, entre les 3 i les 5 de la tarda, des del mas sentírem molt soroll d'avions (...), sense alarma, sirenes, ni res, no hi havia ningú. Marxàrem corrents cap al refugi del mas veí i vàrem veure com sobrevolaven Reus i els seus contorns 80 o 90 avions –potser encara em quedo curt– tots enquadrats de 3 en 3 i molt a prop uns dels altres els vàiem d'un tros lluny volant tranquil·lament donant voltes pel perímetre de la ciutat. Entre nosaltres comentàvem: Ai, quan descarreguin a Reus! Avui sí que no hi quedarà res del poc que ja hi queda, però aquell dia no varen tirar cap bomba». Va ser una demostració de força i, segons Amorós, «el públic màrtir, la sofrent parròquia va quedar admirada». Diumenge, 15 de gener, en un dia esplèndid, tebi i absolutament clar, va entrar l'exèrcit rebel: «La plaça [de Prim] va estar tot el matí pràcticament deserta perquè els soldats republicans havien marxat unes quantes hores abans que entressin els altres. Podríem dir que no es veia ningú, encara que a dintre el refugi hi havia força gent, famílies senceres disposades a mantenir-se allí mentre no s'aclarís el canvi. Ningú no sabia del cert què podia passar, encara que els combats pels carrers no semblaven gens previsibles. De la gent que hi havia al refugi, algun home, de tant en tant, treia el cap des dels últims esglaons, però el rectangle de la plaça es veia desert com mai en aquelles hores, amb el sol ben alt. Eren les onze, les dotze, noves?, velles? A dalt del cavall, el general Prim estava sol com mai no havia estat en aquelles hores de ple dia. El general es mantenia impertèrrit». El balanç de les ràtzies aèries a la ciutat serà de més de 200 morts i una xifra similar de ferits. Les pèrdues materials també seran enormes, ja que es van destruir, com a mínim, 218 edificis i 587 més van ser malmesos. El 21 per cent de les cases de la ciutat van resultar perjudicades, sobretot a la part nord. Alguns carrers, com els de Sant Elies, Santa Teresa i Sant Celestí, van quedar gairebé destruïts.

Notes per a la història de l'Arxiu Municipal de Reus (XIII)

Ezequiel Gort

Una provisió de plaça irregular

El 10 de maig de 1926 va morir l'encarregat¹ de l'Arxiu i auxiliar de secretaria, Joan Puig Alguer. Aleshores feia cinc anys que no hi havia arxiver —el darrer «cronista-bibliotecari», Ricard Guasch, havia mort el 1921—, i portava l'Arxiu aquest encarregat. Per això llavors va caldre proveir de nou les places per cobrir les dues vacants, és a dir, la d'arxiver municipal i la d'auxiliar de l'Arxiu.

Pel que fa al concurs per a la plaça d'arxiver, es va declarar deserta perquè l'única persona que s'hi presentà, Carles Maria de Nicolau i de Nebot,² no va justificar la possessió del títol d'arxiver, la qual cosa era una condició essencial per a prendre-hi part.³

I en relació amb la plaça d'auxiliar, el concurs devia provocar un cert enrenou i finalment —anys més tard— acabà anul·lant-se: s'hi van presentar cinc persones, tres de les quals es van descartar per ser dones, mentre que dels dos homes restants, que reunien una igualtat de mèrits, un era de Reus i l'altre de Tarragona, i això va ser determinant perquè s'elegís el que era veí de Reus: Joan Díaz Galceran.

Respecte a les dones, l'acta diu el següent:

¹ La denominació d'«encarregat de l'Arxiu» la trobem esmentada des de l'època de l'arxiver Bernat Torroja i es referia als oficials de secretaria a qui s'encomanava la gestió de la Biblioteca i de l'Arxiu. En aquesta època s'aplicà particularment a Joan Puig i després al seu successor, Joan Díaz. La denominació tornarà a aparèixer en diversos moments al llarg del segle xx, vinculada al personal funcionari i relacionada amb la documentació administrativa.

² Carles Maria de Nicolau i de Nebot (1881-1954) era descendent d'una nissaga reusenca ennoblida al segle XVIII. Vegeu una notícia genealògica dels Nicolau a PAGAROLAS, Laureà, *L'aristocràcia al Baix Camp. El llinatge Torrell, Folc i Nicolau (1484-1984)*, ed. Centre de Lectura (Reus, 1984) p. 73-102.

³ AHMR, *Llibre d'actes*, 1926, f. 223.

«Entre ellos figuran tres señoritas. La circunstancia de que en el edicto anunciando el concurso para la provisión del cargo de que se trata, no constase el que podían tomar parte del mismo, las mujeres, de hecho ya excluye a las tres señoritas que han acudido al concurso, ya que es norma general tanto en la administración General del Estado como en la local, que en los concursos en los que pueden tomar parte las mujeres, siempre se hace constar en las bases o edictos de convocatoria y por tanto, para proponer la resolución del mismo, se han de tener en cuenta tan solo las dos instancias presentadas por los concursantes Don Juan Díaz Galcerán y Don Emilio Ortiga Sardá.»

Era una interpretació discriminatòria de les dones i, pel que fa als homes, a banda de ser veí de Reus, Díaz va fer valer la seva condició d'exmilitar. Va prendre possessió i encara el 1928 va millorar el càrrec, ja que va passar a ser oficial de secretaria, mentre que la plaça d'auxiliar passava a ocupar-la Joaquim Romaní Fanès, el qual fins aleshores havia estat l'ordenança del Museu Prim-Rull,⁴ una plaça que es devia haver suprimit.

En caure la dictadura i canviar l'Ajuntament, el nou consistori va investigar les irregularitats que s'havien comès durant aquest període i, entre altres, es va tractar el tema de la provisió del càrrec d'auxiliar de l'Arxiu el 1926. En aquest cas va portar la investigació el regidor Josep Cabré, el qual, l'11 d'abril de 1930, va presentar la següent proposta:⁵

«Entén el regidor que sotascriu, que l'acord de l'Ajuntament de primer de juliol de 1926, sobre el proveïment de la plaça d'auxiliar arxiver, conté una

⁴ AHMR, *Llibre d'actes*, 1928, f. 5.

⁵ AHMR, *Llibre d'actes*, 1930-1931, f. 87. S'ha normalitzat la redacció.

injustícia que cal reparar. No fer-ho, equivaldria a prestar-li l'aquiescència. Per a proveir aquella plaça, malgrat el concurs convocat, l'Ajuntament no es va atendre a l'ordre de mèrits que senyala l'article 247 de l'Estatut Municipal, però encara que l'anul·lació d'aquell acord es faci necessari, amb la pertinent celebració d'un nou concurs, a l'objecte de que l'Excma. Corporació Municipal pugui jutjar degudament informada, el regidor que subscriu té l'honor de proposar: que per la Comissió de Govern es faci una revisió del concurs celebrat el mes de juliol de 1926, per al proveïment de la plaça d'auxiliar arxiver, donant compte del seu resultat al primer ple que l'Ajuntament celebri, a l'objecte de prendre l'acord que consideri més just.»

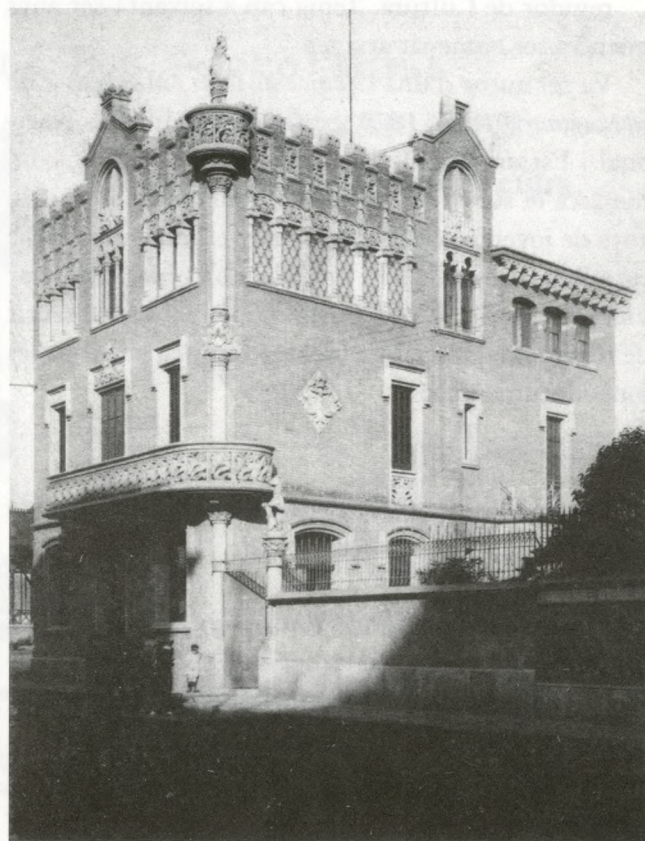
El tema va ser debatut per la Comissió Permanent el 24 d'abril, en què el regidor Ramon Pallejà en va demanar l'aprovació.

Joan Díaz va ser finalment destituït, d'acord amb el dictamen aprovat el 5 de juny. En aquesta ocasió es parlà de la discriminació que havien patit les dones:⁶

«A més, en l'informe emès per a resoldre el recurs que fou entaulat contra l'acord de l'Ajuntament de nomenar per al càrrec d'auxiliar de l'arxiu al Sr. Joan Díaz Galceràn, es diu que les senyorettes no podien prendre part en el concurs, ja que per això era necessari que així expressament es digués. Aquesta afirmació és completament equivocada, per quan no havent-hi en una disposició de caràcter general determinades inclusions no pot fer-s'hi exclusions, pel que per arribar a la conclusió que consta en l'informe al·ludit, hauria estat necessari que l'eliminació de dones, es fes a l'anunciar el concurs, pel que no havent-hi aquesta prescripció, just era que les mateixes podien prendre-hi part. Per tot l'exposat i a fi de no consolidar tàcitament il·legalitats, es creu en el deure de proposar al Consistori, acordi la immediata destitució de l'empleat que fou nomenat en mèrits del concurs abans esmentat Sr. Joan Díaz Galceràn i que avui figura a la nòmina com a oficial de secretaria.»

Lògicament, Joan Díaz va presentar un recurs, que passà al Ple el 2 de juliol, sobre el qual, conjuntament amb altres instàncies, es va acordar que passés a informe de la Comissió de Govern. Joan Díaz, però, no va poder tornar a l'Arxiu. Mentrestant, va restar sol l'auxiliar nomenat el 1928, i que va continuar en el càrrec, Joaquim Romaní.

⁶ AHMR, *Llibre d'actes*, 1930-1931, f. 88.



La casa Rull a principi del segle xx (AMR).

Ramon Pallejà Vendrell

Poc després, a l'inici de 1931, es recuperà la figura del «cronista municipal». A aquest efecte, per ofici del 21 de gener es va convocar el tribunal que havia de decidir el concurs d'un nou cronista.⁷ El concurs es va celebrar el dia 30 i s'elegí Ramon Pallejà, el qual l'alcalde a l'endemà mateix va informar de la seva elecció com a cronista de l'Ajuntament amb un sou de tres mil sis-cents pessetes anuals i li comunicava que havia de prendre possessió l'endemà, dia 1 de febrer.⁸

Ramon Pallejà Vendrell, nascut a Barcelona el 1864, diu Olesti⁹ que d'ofici era carnisser i que s'inicià en la política a les files possibilistes el 1882 per, després de participar en la Unió Republicana de 1903, afiliar-se al Partit Reformista. Va ser regidor de l'Ajuntament de Reus a partir de 1895. El 1923 va perdre el càrrec de regidor amb l'adveniment de la dictadura, i el va tornar a recuperar a la seva fi. Va ser

⁷ Entre els convocats figurava un representant de l'Institut de Segon Ensenyament, el claustre del qual el dia 26 va nomenar per aquesta comesa el catedràtic de literatura, Antoni Regalado. AHMR, *Lligall Ensenyament*, 1931.

⁸ AHMR, *Lligall Ensenyament*, 1931.

⁹ OLESTI, *Diccionari Biogràfic de Reusencs*, v. 2 p. 507.

regidor de Cultura. Tenia cap a seixanta-set anys quan va ser nomenat arxiver.

Va ser autor d'una *Crònica de Reus (Memòries d'un septuagenari) 1868-1873*, editat per la Llibreria Nacional i Estrangera, de Reus, el 1935. L'obra és, com remarca el subtítol, un llibre de memòries dels seus anys de joventut, i tot i que relata el moviment polític a Reus durant aquest període, no es pot considerar una obra pròpia del «cronista municipal» en el sentit de testimoniar oficialment el seu temps a partir de les fonts documentals.

L'Arxiu General de Protocols del Districte de Reus

El districte notarial de Reus es va crear el 1866 i inicialment l'integraven un total de dotze notaries (de Reus, Alforja, Cambrils, Mont-roig del Camp, Riudoms i la Selva del Camp), un nombre que anà variant amb el temps. A Reus es creà, a més, l'arxiu notarial: era l'Arxiu General de Protocols del Districte de Reus. Es diu, però, que en els primers temps va patir alguns problemes perquè hi havia notaris que no hi volien lliurar la documentació, de manera que no es va poder constituir plenament fins al 1892.¹⁰

El primer inventari conegut el va fer el notari-arxiver Francesc Sostres el 1902, segons el qual, el 1921 l'Arxiu disposava en total d'uns tres mil tres-cents volums, mil tres-cents dels quals eren anteriors al segle XIX.¹¹ En aquesta època l'Arxiu era al raval Alt de Jesús, 48, i ocupava la planta baixa i l'entresòl,¹² on hi havia la notaria de Francesc Sostres Gil.

Als primers temps de la República es van crear els arxius històrics de protocols que havien d'acollir la documentació notarial de més de cent anys.¹³ En aquest moment, l'Ajuntament de Reus, d'acord amb les disposicions del Col·legi Notarial de Barcelona, va posar un espai suficient —al carrer de Santa Anna— i s'hi organitzà el nou arxiu. Tot es devia fer amb prou celeritat i curosament, perquè sembla que el mes de maig de 1932 ja s'havia fet el trasllat i la instal·lació

dels fons, o si més no, en aquest moment el Col·legi Notarial de Barcelona estava satisfet del treball que s'hi havia realitzat, tal com es constata al ple de l'Ajuntament del dia 19 de maig de l'esmentat 1932, quan es va llegir un comunicat del Col·legi Notarial de Barcelona pel qual es traslladava un acord d'agraïment de la seva Junta pel treball fet:¹⁴

«Es llegeix una comunicació del Col·legi Notarial de Barcelona, traslladant l'acord de la Junta del mateix de donar un expressiu vot de gràcies a l'Ajuntament per l'escrupolositat amb que compleix el que disposa el Reglament Notarial vigent pel que fa referència a l'Arxiu General de Protocols d'aquest Districte.»

L'Arxiu de Protocols va restar en aquest local del carrer de Santa Anna, fent cantonada amb la plaça de la Farinera —en un edifici avui desaparegut—, fins als temps de la guerra de 1936-1939.

El Museu Prim-Rull i l'inici de l'Arxiu Històric Municipal

El 1921, el notari Pere Rull va donar, testamentàriament, la seva casa —la casa Rull— amb l'obligació de convertir-la en un museu que havia de portar el nom de Prim-Rull, ajuntant així l'anterior idea de crear un «Museu Prim» amb el nom del donador de l'edifici. L'Ajuntament en va prendre possessió l'1 d'abril de 1926, però el projecte de museu s'alentí. Tot i així, aviat hi hagué almenys un ordenança, Joaquim Romaní, que com hem vist més amunt, en no funcionar el Museu, el 1928 va passar a ser l'auxiliar de l'Arxiu Municipal.

El projecte del museu estava aturat i, per això, el 21 de juny de 1930 l'Ajuntament va acordar fer unes poques obres a la casa Rull, per instal·lar-hi a continuació les peces de què disposava, així com totes aquelles que havien cedit els particulars, i després inaugurar-lo tot seguit el dia de la festa major, és a dir, el 29 de juny. A la sala gran de la planta baixa, a més, s'havia d'instal·lar la Biblioteca Pública, en la qual hi havia d'haver:

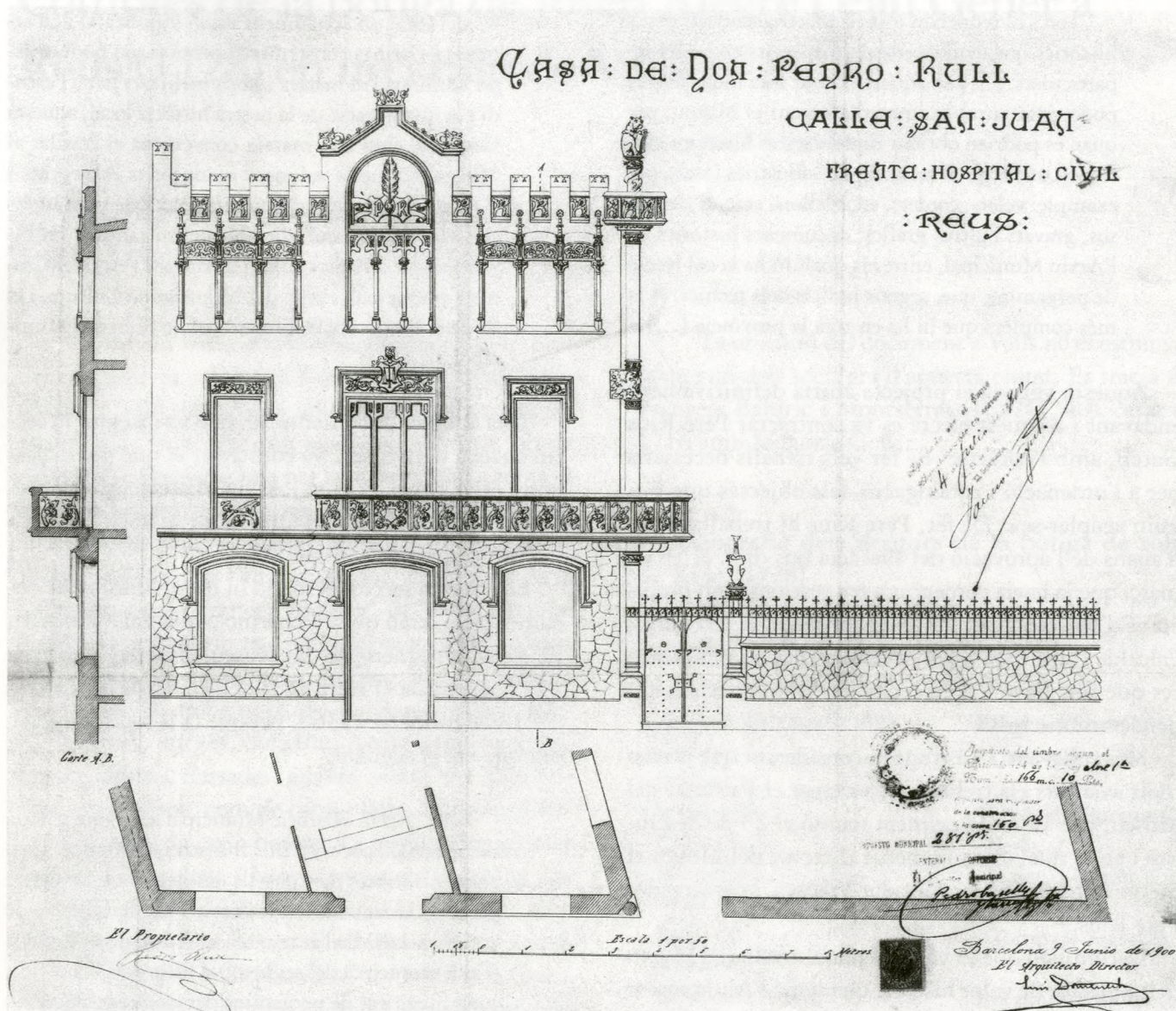
¹⁰ PAGAROLAS, Laureà (Coordinador), *Els fons de protocols de Catalunya. Estat actual i proposta de sistematització* (Barcelona, 2005) p. 217-218.

¹¹ Id., *Op. cit.*, p. 218.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Gaceta de Madrid*, n. 317, de 13-XI-1931, p. 963-965.

¹⁴ AHMR, *Llibre d'actes*, 1932, f. 201r.



Projecte de la casa Rull, de 1900, obra de Lluís Domènech i Montaner, conservat a l'AMR.

«en ella los miles de volúmenes de la 'Biblioteca Municipal' y las valiosísimas obras que fueron regaladas para los fines indicados en la 'Fiesta del Libro' celebrado el año 1927.»

També es volia aprofitar el gran pati d'aquesta casa per a fer un jardí botànic, mentre que el Museu seria instal·lat en sis sales, repartides pels dos pisos de l'edifici.

Al mateix temps, es va parlar de la creació del Patronat del Museu Prim-Rull, els membres del qual —amb tots els càrrecs honorífics i sense retribució— en portarien la direcció.

Si bé la Comissió Permanent ho va aprovar per unanimitat, no es va poder fer i, a més, el lloc era insuficient per a col·locar-hi la Biblioteca Pública, així que molt aviat pensaren a canviar-la d'ubicació, per-

què el 29 d'agost de 1930 l'alcalde va proposar encarregar a l'arquitecte municipal que estudiés la conveniència de construir un edifici destinat a Biblioteca Pública al passeig de Mata,¹⁵ un projecte que, en qualsevol cas, tampoc no es va arribar a fer mai.

El Museu començà a materialitzar-se el 1933 i havia d'incloure l'Arxiu Històric Municipal, com concreta el dictamen aprovat el 23 de març de 1933 per a la creació del Museu Municipal:¹⁶

¹⁵ AHMR, *Llibre d'actes*, 1930, f. 182.

¹⁶ AHMR, *Llibre d'actes*, 1933, f. 148. L'acta, íntegre, el reproduïx Massó a MASSÓ, Jaume, «La fundació del Museu de Reus (1933-1934)» dins *l'Informatiu Museu*, n. 26 (Reus, abril, 2004) p. 14-15.

«on s'hi reuneixin tots els materials i documents històrics que avui es troben dispersats en poder de particulars. [...] en aquesta ciutat fóra molt fàcil el poder inaugurar-se immediatament el Museu, per quan es podrien obtenir moltes restes històrics i artístics, utillatge de les antigues indústries locals, per exemple: velers, corders, escudellers, etc; els impresos, gravats i altres gràfics; documents històrics de l'Arxiu Municipal, entre els quals hi ha la col·lecció de pergamins, que, segons judicis dels tècnics, és la més completa que hi ha en tota la província [...].»

Aquesta vegada el projecte aniria definitivament endavant i a aquest efecte es va contractar Pere Rius Gatell, amb l'encàrrec de fer «els treballs necessaris per a l'ordenació i catalogació dels objectes que puguin acoplar-se». De fet, Pere Rius hi treballava des d'abans de l'aprovació del Ple: feia uns dies, el 18 de març, que ja havia començat a fer gestions amb propietaris d'objectes d'interès. Més endavant, el 25 d'abril, l'alcalde l'autoritza a començar a retirar alguns objectes que fins llavors eren repartits en diverses dependències municipals.¹⁷

Més endavant, l'11 d'agost, considerant que ja eren molt avançats els treballs, es va crear el Patronat del Museu, que va fer la primera reunió el 23 de desembre i en la qual es va nomenar director del Museu el metge i prehistoriador Salvador Vilaseca, i conservador Pere Rius.¹⁸

La comissió que es va crear per al trasllat al Museu dels objectes de valor històric que tenia l'Ajuntament repartits en diverses dependències, entre altres, va creure convenient el trasllat dels documents més importants que fins llavors es guardaven a l'Arxiu, així com qualsevol altre document anterior al segle XIX. L'11 d'octubre de 1933 es fa la següent proposta, de la qual aquí només es recull la part que fa referència a l'Arxiu:¹⁹

«[...] A més estant destinada una de les sales del Museu municipal a la instal·lació dels principals documents històrics reusencs, tals com el Llibre de la Cadena, Missal gòtic, Llibre de Privilegis, Llibre Verd, Llibres de Consells, etc., etc., en un lloc on la seva conservació resta assegurada per les bones condicions que reuneix (incomparablement superiors a

les del local on actualment estan dipositats) i en armaris i vitrines construïts al propi fi, on podran ésser admirats i al mateix temps utilitzats per a l'estudi i la investigació de la nostra història local, aquesta Comissió creu així mateix convenient el trasllat al Museu d'aquells valuosos manuscrits esmentats i d'altres de data anterior al segle XIX que podran ésser seleccionats amb dit objecte mitjançant un inventari que serà fet conjuntament per l'Arxiver Cronista municipal, el cap del Negociat de Cultura, i el Sr. Pere Rius, sota la direcció del Sr. Secretari Municipal.»

Tota aquesta documentació, que va integrar la secció onzena del Museu, va constituir el que des d'aleshores es va conèixer com l'Arxiu Històric Municipal, i es va considerar només amb valor històric la documentació anterior al segle XIX.

En aquesta secció, però, no hi havia únicament documentació, sinó que també incloïa la galeria de fills il·lustres. Una memòria del Museu, redactada l'abril de 1937, assenyala el contingut dels diversos fons abans del 19 de juliol de 1936 i, pel que fa la secció onzena, diu que era el següent:

«XI. Arxiu Històric Municipal amb una galeria de retrats d'època, de fills il·lustres de Reus; el qual conté els llibres de Consells des del 1444, arxius de gremis, documentació de l'antic Hospital, llibres de comptes i del cadastre, etc., el llibre de la Cadena (Codi municipal del segle XV), Llibre dels Privilegis, gran quantitat de pergamins datats des del segle XI, etc., etc.»

Aleshores treballaren en l'ordenació de l'Arxiu Històric, conjuntament amb Salvador Vilaseca, Lluïsa Òdena i Josefina Oliva.²⁰

¹⁷ MASSÓ, Jaume, «La fundació del Museu...», p. 15.

¹⁸ MASSÓ, Jaume, «La fundació del Museu...», p. 16.

¹⁹ L'Ajuntament ho va aprovar el 13 d'octubre de 1933. AHMR, *Llibre d'actes*, 1933, f. 378.

²⁰ Ambdues, Lluïsa Òdena Florentí i Josepa Oliva Teixell, també figuren com a ajudants interines de Lletres a l'Institut de Segon Ensenyament de Reus, durant el curs 1934-1935 (PITARCH, M. Teresa. *Institut Salvador Vilaseca. Reus*, Fundació Roger de Belfort, Reus, 1999, p. 260).

Comptes de la botiga de Josep Alegre i Pau Gener a Reus (1728) en un arxiu de Valls

Josep M. T. Grau Pujol

Dins del fons documental Mercader, sèrie Baldric, conservat a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Camp (ACAC), amb seu a Valls, amb la signatura topogràfica 39.2.1, es localitza un quadern de format foli de deu fulls (en part afectats per la humitat) on s'anota el balanç econòmic de la botiga de roba de Pau Gener (en el document, *Janer*) i Josep Alegre del 15 d'agost del 1728. El darrer era l'administrador, altres socis de la companyia eren Francesc Baldric, de Valls, i Jaume Virgili. Primerament es detalla l'existència dels teixits a l'establiment, tipus, color, mides i la seva valoració monetària. Hi trobem: baieta, estamena, *pañó*, tafetà, indanes, mitges, camellot, escot, sarja, caputxes, burata, domàs, flassades, guants, vetes, etc. Tant podien ser de llana, com de cotó o seda. Tampoc hi faltaven agulles de cap i botons. La provisió de gèneres la feien a Barcelona i la seva comercialització es circumscrivia principalment a Reus i a la resta del Camp de Tarragona i la seva àrea d'influència. Per al transport de mercaderies disposaven d'un cavall. A la Conca de Barberà subministraven mercaderies a un estanquer i un calceter de Montblanc (Joan Castellà), i a més d'un home de Santa Coloma de Queralt; al Priorat, a un sastre de Falset; a Tarragona, a un altre sastre; a Torres de Segre (el Segrià), a un cirurgià, i a Bràfim, a un apotecari. Malauradament moltes vegades sols hi ha el nom i cognoms i la població, i no s'hi especifica la professió.

També freqüentaven fires i mercats d'arreu del Principat i de l'Aragó. Els seus clients eren diversos, des d'artesans vinculats amb el tèxtil (paraires, velluters, calceters i, sobretot, sastres) o d'altres rams (boters, clavaters, moliners i xocolaters) fins a membres del comerç (estanquers, botiguers, adroguers), l'Església (preveres), l'exèrcit (militars) passant per professionals liberals (apotecaris, cirurgians, doctors, notaris) o vinculats amb l'administració local (nuncis). És a dir, venien roba a l'engròs a altres botiguers (ex. de Valls i Torredembarra), a menestrals per a la seva confecció (ex. sastres), o al detall per al consumidor final (ja treballades).

La ubicació del document a Valls no és estranya, ja que un dels socis era d'aquesta ciutat. Es tracta de Francesc Baldric i Montserrat (1687-1748), casat el 1716 amb Manuela Gener.¹

Geografia dels deutors de la botiga de roba de Reus (1728)

CATALUNYA (61)

Camp de Tarragona (43)

- Alcover: 1
- Bràfim: 1
- la Canonja: 1
- Cambrils: 1
- Maspujols: 1
- Mont-roig del Camp: 2
- Reus: 26
- Riudoms: 2
- la Selva del Camp: 3
- Tarragona: 1
- Torredembarra: 1
- Valls: 2
- Vilaplana: 1

Conca de Barberà (3)

- Montblanc: 2
- Santa Coloma de Queralt: 1

Priorat (6)

- Falset: 1
- Gratallops: 2
- Poboleda: 3

Ribera d'Ebre(1)

- Garcia: 1

Terres de Ponent (7)

- Seròs: 2
- la Seu d'Urgell: 1
- el Soleràs: 1
- Torres de Segre: 3

Pla de Barcelona (1)

- Barcelona: 1

ARAGÓ (7)

- Calaceit: 1
- Fraga: 5
- Sense especificar: 1
- Total : 68**

Observació : Sols comptabilitzem els deutors dels quals s'anota l'origen.

¹ Aquest personatge ha estat estudiat per Francesc OLIVÉ, *El Valls del segle XVIII i el comerciant d'aiguardents Anton Baldric i Janer*. Valls, 1981. A Valls es dedicava a la fabricació i venda de candeles de cera.

Reus, port de mar. De l'establiment del mercat al projecte del canal

Publicacions de l'Arxiu Municipal de Reus, 13. Reus, 2007

El 2005 es complí el segon centenari de l'inici del canal navegable que es va prendre construir entre Reus i Salou. Llavors, l'Arxiu Municipal va organitzar una exposició i altres activitats de divulgació a l'entorn d'aquest tema, perquè l'intent de bastir a començaments del segle XIX un canal que possibilités la navegació de barques de càrrega entre Reus i el port de Salou constitueix un episodi clau en la història d'una ciutat que ha tingut en el comerç un dels fonaments de la seva activitat econòmica, un comerç que es basà durant segles, sobretot, en el transport marítim de mercaderies.

Ara, l'Arxiu Municipal, per completar aquelles activitats, ha publicat un llibre sota el títol de *Reus, port de mar. De l'establiment del mercat al projecte del canal*, que recull cinc aportacions al coneixement no tan sols del projecte del canal, sinó també incidint en altres aspectes que aporten elements per entendre per què els reusencs d'aleshores el van intentar fer.

Compta amb les aportacions d'Ezequiel Gort, «Reus i Salou, algunes notes sobre la seva història (segles XII-XVIII)», Salvador Palomar, «Una balandra corsària en defensa del comerç reusenc», Mercè Toldrà, «Les alternatives al canal o un port disputat», Marc Ferran, «Un canal (de Reus a Salou) per a la imaginació», i Ezequiel Gort i Salvador Palomar, «Les solemnitats festives per l'inici del canal».

En resum, aquest llibre vol contribuir a un millor coneixement d'un fet que ha restat imprès en el llegendari reusenc, situant-lo plenament en la seva dimensió històrica

Marc Ferran, Ezequiel Gort,
Salvador Palomar i Mercè Toldrà

Reus, port de mar

De l'establiment del mercat
al projecte del canal



Josep Güell i Mercader: Per l'amor al progrés

Publicacions de l'Arxiu Municipal de Reus, 14. Reus, 2007

L'escriptor i polític reusenc Josep Güell i Mercader (1839-1905), representa, més enllà de la seva formació literària romàntica, un model d'intel·lectual liberal, partidari de la república com a forma de govern, de la separació entre els poders polítics i religiosos, defensor de la raó tant com del sentiment de llibertat, i sempre decantat cap a la regeneració cultural de les classes més desfavorides, com a pas previ per a la seva millora social. Si no és un positivista a ultrança, que ho és i força, sí que desenvolupa una sèrie d'idees que caracteritzen el concepte de societat que desenvoluparan els positivistes i els seus seguidors i la mateixa intenció regeneracionista.

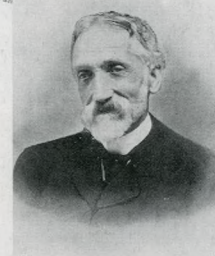
El juliol del 2005 es va escaure el centenari de la seva mort. És amb motiu d'aquesta celebració que, atès que va ser una figura destacada del XIX català i peninsular, es va creure oportú de dedicar-li una jornada d'estudi per tal d'aprofundir en alguns aspectes de la seva activitat com a escriptor, periodista i activista cultural. El Simposi, amb el suport de la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de Reus, es va celebrar el 3 de març de 2007 a la Biblioteca Central Xavier Amorós de Reus i comptà amb la participació de Montserrat Corretger i Xavier Ferré, professors de la Universitat Rovira i Virgili, Joan Ribera, professor de la Universitat Complutense, Carola Duran, investigadora, Roger Canadell, professor de la UOC, i Jordina Gort, doctoranda.

L'Arxiu Municipal de Reus hi col·labora amb la publicació de les ponències, un llibre que sortirà a la llum a la tardor del 2007.

Josep Güell i Mercader:
Per l'amor al progrés

Montserrat Corretger
i Xavier Ferré (eds.)

EL
MATRIMONIO CIVIL



REUS
IMPRENTA



ARXIU HISTÒRIC
MUNICIPAL
REUS